

KYMENLAAKSON AMMATTIKORKEAKOULU

Sosiaalialan koulutusohjelma / Lasten ja nuorten kasvatustyö

Kari Lindberg

SOSIAALITOIMI NUORISORIKOSPROSESSISSA – CASE KOTKA

Opinnäytetyö 2010

TIIVISTELMÄ

KYMENLAAKSON AMMATTIKORKEAKOULU

Sosiaaliala

LINDBERG, KARI

Sosiaalitoimi nuoris rikosprosessissa – case Kotka

Opinnäytetyö

72 sivua

Työn ohjaaja

Lehtori Ari Vesanen

Toimeksiantaja

Kotkan kaupunki, sosiaalityön palvelualue

Maaliskuu 2010

Avainsanat

henkilötutkinta, kärjäoikeus, lastensuojelulaki, nuoret rikoksenteelijät, nuoriso-oikeus, oikeudenkäynti, rikos-oikeus, rikosprosessi, sosiaalioikeus

Nuoris rikosoikeudessa toimii kaksi toisistaan erillään olevaa järjestelmää: rikosoikeusjärjestelmä ja sosiaalioikeuteen kuuluva lastensuojelujärjestelmä. Tässä opinnäytetyössä käsitellään nuoriin rikoksenteelijöihin liittyvää rikosoikeuden ja sosiaalioikeuden lainsäädäntöä ja säädösten keskinäistä suhdetta sosiaalitoimen näkökulmasta. Työssä kuvataan nuoris rikosoikeuteen liittyvä nuorisoprosessi sekä nuorten erityinen asema rikoslainsäädännössä. Työssä selvitetään myös sosiaalitoimen tehtävät nuorisoprosessissa. Tarkoituksena on saada aikaan tiivistetty kokonaisuus aihepiirin keskeisistä käsitteistä. Yleistarkastelun jälkeen kuvataan Kotkan keskitetty malli sosiaalitoimen tehtävien hoitamisesta nuorisoprosessissa. Työssä sivutaan myös Eduskunnan lakivaliokunnassa käsittelyssä olevaa nuoriin rikoksenteelijöihin liittyvää lainsäädäntömuutosta ja arvioidaan lakimuutoksen vaikutuksia.

Opinnäytetyöhön liittyy kartoitus, jossa selvitetään kärjätuomareiden käsityksiä ja odotuksia sosiaalitoimen edustajan roolista nuorisoprosessin viimeisessä vaiheessa eli tuomioistuinkäsittelyssä sekä tuomareiden kokemuksia nuoriin rikoksenteelijöihin liittyvien sosiaalitoimen tehtävien keskitetystä hoitamisesta. Kartoitus on rajattu Kotkan sosiaalitoimeen ja Kymenlaakson kärjäoikeuteen.

Kolmen kärjätuomarin haastattelun perusteella on sosiaalitoimen rooli alaikäisten tuomioistuinkäsittelyssä erittäin merkityksellinen. Tuomareiden mukaan olennaista on nuoren tilanteen selvittäminen ja tarpeenmukaisten tukitoimien käynnistäminen sekä näihin liittyvien tietojen välittäminen tuomioistuimelle. Nuorten asioiden keskitetyn hoitamisen malli on tuomareiden mielestä selvästi sosiaalityön yhdenmukaisen työn mallia parempi.

Kartoituksen perusteella havaitaan, että tuomioistuin ei ole välttämättä kasvotonta rangaistusten jakaja, vaan kärjätuomarit haluavat aidosti ottaa huomioon nuorten yksilölliset lähtökohdat ja tarpeet ja näiden vaikutuksen seuraamusharkinnassa. Toteutuakseen tämä vaatii toimivaa yhteistyötä sosiaalitoimen ja tuomioistuimen välillä.

ABSTRACT

KYMENLAAKSON AMMATTIKORKEAKOULU

University of Applied Sciences

Social Care

LINDBERG, KARI

Social Care in Youth Criminal process – Case Kotka

Bachelor's Thesis

72 pages

Supervisor

Ari Vesanen, Senior Lecturer

Commissioned by

The city of Kotka, Social Services

March 2010

Keywords

child welfare act, court, criminal justice, criminal process, juvenile criminal justice, juvenile offenders, personal history report, social justice, trial

There are two separated organizations in juvenile criminal justice: the criminal justice and the child welfare system, which is included in the social justice. This study deals the legislation of young offenders in criminal justice and social justice from the perspective of social welfare. The study describes the youth criminal process, which is included in juvenile criminal court and the special status of juvenile in the penal law and also the duties of the social services in the youth process. The idea of the study was to produce a compressed entity of the key concept of the theme. After general review it is described the concentrated schema, which is used in the city of Kotka, and which is about the duties of the social services in the youth process. The study also deals briefly with the coming changes of the legislation concerning juvenile offending and the effects of the changes in the law are also assessed.

Within the study there is also a research, which finds out the perceptions and expectations of judges on the role of the social services in court proceeding of crimes committed by adolescents. It's also researched the experiences of judges of the concentrated way to deal the duties, which belongs to the social services in the juvenile criminal justice. The research is limited in social services in the city of Kotka and in the criminal court of Kymenlaakso.

According to the interviews of three judges is the role of social services in the juvenile court proceeding very meaningful. The most essential thing is to clarify the situation of the young and to start the needed measures of support and to convey this information to the court. According to the judges is the concentrated way to deal the social service duties in the court clearly better than the integrated schema. But all this requires co-operation between social care and the court in order to come true.

SISÄLLYS

TIIVISTELMÄ

ABSTRACT

1	JOHDANTO	7
1.1	Opinnäytetyön tavoite	7
1.2	Aineistot ja menetelmät	8
1.3	Rakenne ja rajaukset	9
2	NUORISORIKOSOIKEUS	10
3	NUORISOPROSESSI	12
3.1	Rikosprosessin kulku	12
3.2	Esitutkinta	13
3.3	Syyteharkinta	13
3.3.1	Syyttämättä jättäminen	14
3.3.2	Rangaistusmääräysmenettely	15
3.4	Tuomioistuinkäsittely	15
3.4.1	Oikeusapu	16
3.4.2	Läsnäolo	16
3.4.3	Menettely	17
3.4.4	Julkisuusnäkökulma	17
3.5	Käsittelyn nopeuttamisvaatimus	18
4	SOSIAALITOIMI JA NUORISOPROSESSI	18
4.1	Sosiaalitoimen tehtävät nuorisoprosessissa	18
4.2	Esitutkintaedustus	19
4.3	Henkilötutkinta	20
4.4	Lainsäädäntömuutos	22
4.5	Oikeusedustus	24
5	LASTENSUOJELUN RIKOSPERUSTEISET TOIMET	25
5.1	Avohuolto	26
5.2	Kiireellinen sijoitus	26

5.3	Huostaanotto ja sijaishuolto	27
5.4	Rikosperusteiset sijoitukset	28
6	NUORTEN ERITYINEN ASEMA RIKOSLAINSÄÄDÄNNÖSSÄ	29
6.1	Ikärajasäätely	30
6.2	Rangaistuksen määräämisestä	31
6.3	Tuomitsematta jättäminen	32
6.4	Sakko	33
6.5	Ehdollinen vankeusrangaistus	35
6.6	Valvonta	35
6.7	Nuorisorangaistus	38
6.8	Muita rikosten seuraamuksia	40
	6.8.1 Vahingonkorvaus	40
	6.8.2 Sovittelu	41
	6.8.3 Rikosrekisterimerkintä	42
7	SOSIAALITOIMI JA NUORISOPROSESSI KOTKASSA	44
7.1	Sosiaalityön organisaatio Kotkassa	44
7.2	Nuorten ja perheiden erityispalvelut	45
7.3	Nuorisoprosessin keskitetyn hoitamisen malli Kotkassa	47
	7.3.1 Esitutkinta	48
	7.3.2 Henkilötutkinta	49
	7.3.3 Alle 15-vuotiaat	50
	7.3.4 Syyteharkinta	51
	7.3.5 Tuomioistuinkäsittely	51
	7.3.6 Seuraamukset	52
8	KARTOITUKSEN TOTEUTTAMINEN	53
8.1	Kymenlaakson käräjäoikeus	53
8.2	Tutkimusongelmat	54
8.3	Aineiston keruu	54
9	TULOKSET	56
9.1	Sosiaalitoimen rooli käräjätuomarin näkökulmasta	57
9.2	Keskitetty malli käräjätuomarin näkökulmasta	59
9.3	Yhteistyön kehittäminen	60

10YHTEENVETO JA POHDINTA

62

LÄHTEET

67

1 JOHDANTO

Nuoriin ja nuorten tekemiin rikoksiin liittyvät asiat nousevat ajoittain julkiseen keskusteluun, yleensä jonkin poikkeuksellisen raa'an tai muuten huomiota herättävän teon kautta. Keskustelua käydään yleisesti myös nuorten tekemien rikosten rangaistavuudesta ja tätä kautta nuorten asosiaaliseen käyttäytymiseen puuttumisesta.

Keskustelua voitaisiin käydä myös siitä, millä toimenpiteillä voidaan vaikuttaa nuorisorikollisuuteen nimenomaan ennaltaehkäisevästi ja miten jo rikoksia tehneisiin nuoriin voidaan vaikuttaa niin, että he eivät jatkossa syyllisty uusiin rikoksiin. Olennainen kysymys on se, miten eri viranomaisten välinen yhteistoiminta liittyy nuorten tekemien rikosten hoitamiseen ja ennaltaehkäisyyn.

Vuoden 1993 alusta Kotkassa siirrettiin oikeudenkäynteihin liittyvät nuorten rikoksentekijöiden asiat ja niiden hoito lastensuojelun sosiaalityöhön. Tätä ennen tehtäviä oli hoitanut ostopalveluna Kriminaalihuoltoyhdistys (sitemmin Kriminaalihuoltolaitos ja 1.1.2010 alkaen Rikosseuraamusvirasto).

Olin työskennellyt Kotkassa sosiaalityöntekijänä vuodesta 1989, ja kun etsittiin halukasta sosiaalityöntekijää ottamaan nuorten rikoksentekijöiden asiat keskitetysti hoidettavakseen, osoitin kiinnostukseni tehtävää kohtaan. Nuoriin liittyvät rikosasiat olivat liittyneet työhöni aiemmin jo 80-luvun puolivälistä alkaen, jolloin työskentelin nuorisokodissa ja sain ensimmäiset kokemukseni nuorten poliisikuulusteluista ja oikeudenkäynneistä.

Hoidin nuorisorikosprosessiin liittyviä, sosiaalilautakunnalle kuuluvia tehtäviä keskitetysti ensin sosiaalitoimistossa sosiaalityöntekijänä neljän vuoden ajan vuosina 1993–1997 ja sitemmin nykyisessä työssäni erityisperhetyöntekijänä vuoden 2005 alusta alkaen.

1.1 Opinnäytetyön tavoite

Opinnäytetyön tavoitteen voi jakaa kahteen kokonaisuuteen. Ensinnäkin tavoitteeni on työn teoriaosuudessa kuvata ja jäsentää nuoriin rikoksentekijöihin liittyvää lainsäädäntöä ja säädösten keskinäistä suhdetta sekä nuorisoproses-

sia ja saada näin aikaan tiivistetty kokonaisuus aihepiirin keskeisistä käsitteistä. Tarkoituksena on tarkastella nuorisorikosoikeutta ja nuorisoprosessia ennen kaikkea nuorten ja sosiaalitoimen näkökulmasta.

Opinnäytetyöhön kuuluu myös kartoitus, jonka tavoitteena on selvittää kärjäoikeudessa toimivien tuomareiden odotuksia, käsityksiä ja kokemuksia sosiaalitoimen roolista nuorisoprosessin viimeisessä vaiheessa eli tuomioistuinkäsittelyssä. Selvityksen kohde perustuu tarpeeseen, joka näyttäytyy jokapäiväisessä työssäni ja josta olen kollegojen kanssa runsaasti keskustellut: jokaista henkilötutkintaa laadittaessa ja jokaisessa oikeudenkäynnissä suullista lausumaa annettaessa on mielessä se, minkälainen on hyvä henkilötutkinta ja minkälaisilla lausumilla on merkitystä nimenomaan nuoren edun toteutumisen kannalta. Valintaani on vaikuttanut myös se, että en ole löytänyt juurikaan aikaisempia selvityksiä tai kirjoituksia sosiaalitoimen roolista nuoren rikoksenteikijän oikeudenkäynnissä. Kirjoituksia aiheesta löytyy lähinnä toteamuksina siitä, miten asia lain näkökulmasta on säädetty ja mitä tehtäviä asiaan liittyy. Esimerkiksi henkilötutkintakäytännön tutkiminen on ollut vähäistä (Honkatukia & Hinkkanen 2009, 45). Henkilötutkinnan merkityksen ja painoarvon selkeys oikeusistunnossa ei myöskään ole yksiselitteinen (Marttunen 2002, 208).

1.2 Aineistot ja menetelmät

Yleisesti ottaen nuoriin rikoksenteikijöihin ja lastensuojelutyöhön liittyvää kirjallisuutta ja tutkimusmateriaalia löytyy runsaasti. Sen sijaan aineistoja, joissa yhdistyvät rikosoikeuden ja sosiaalioikeuden yhtäaikainen tarkastelu, on vähemmän. Aineistoja on lisäksi julkaistu ennemmin rikosoikeuden kuin sosiaalioikeuden näkökulmasta. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos on julkaissut runsaasti nuoriin rikoksenteikijöihin liittyviä julkaisuja, tutkimuksia ja tutkimustiedonantoja joissa sivutaan rikosoikeuden ohella lastensuojelua, mutta kuvauksia sosiaalitoimen ja tuomioistuimen keskinäisistä käytännöistä ja suhteista ei juuri löydy. Työni pääasiallinen aineisto koostuukin oikeustieteellisestä kirjallisuudesta, ajantasaisesta lainsäädännöstä ja virallistiedosta.

Olen täydentänyt teoreettista tarkastelua empiirisillä päätelmillä kuten käytännön kokemuksilla ja havainnoilla sekä kollegojen ja eri yhteistyötahojen kanssa käydyillä keskusteluilla. Esimerkiksi Kotkan sosiaalipalvelujen kuvaukset

perustuvat pitkälti siihen, että olen toiminut Kotkassa sosiaalityön eri tehtävissä yhtäjaksoisesti yli 20 vuotta. Olen ollut myös kahdessa eri jaksossa kehittämässä Kotkan sosiaalityön mallia alle 18-vuotiaitten rikosasioiden hoitamisessa. Tässä yhteydessä eri viranomaisten yhteistyömalleja on kehitetty lähinnä sosiaalitoimen ja poliisin kesken. Yhteistoiminta syyttäviviranomaisen ja oikeuslaitoksen kanssa on jäänyt lähinnä yksittäistapausten kautta tapahtuneeksi yhteydenpidoksi.

1.3 Rakenne ja rajaukset

Opinnäytetyö alkaa nuorisorikosoikeuden yleisesittelyllä, minkä jälkeen kuvataan nuorisoprosessia nuoriin rikoksentekijöihin liittyvien prosessisäädösten kautta. Tämän jälkeen luvussa 4 esitellään sosiaalitoimen tehtäviä nuorisoprosessissa ja kuvataan tarkemmin Eduskunnan lakivaliokunnassa käsittelyssä olevaa lakiuudistusta. Luvussa 5 selvitetään lastensuojelun toimia tilanteissa, joissa toimenpiteiden perusteena on rikos. Luku 6 käsittelee nuoriin liittyviä erityissäädöksiä rikosoikeudessa. Samalla kuvataan eri rangaistusvaihtoehdot nuorten näkökulmasta. Luvussa 7 selvitetään Kotkan kaupungin sosiaalitoimen organisaatioita ja erityisesti mallia nuorten rikosasioiden keskitetystä hoitamisesta Kotkassa. 8 luvussa käsitellään sosiaalitoimen ja käräjäoikeuden kohtaamiseen liittyvää kartoitusta, jonka lähtökohtana oli selvittää sosiaalitoimen roolia käräjäoikeudessa käräjätuomarien näkökulmasta. Lopuksi esitetään kartoituksen tuloksia ja näihin liittyviä pohdintoja. Kartoitus on rajattu koskemaan Kotkan kaupungin sosiaalitoimintaa ja Kymenlaakson käräjäoikeuden Kotkan kansliaa.

Vaikka selvitänkin nuorisorikosoikeutta ja nuorisoprosessia laajasti kokonaisuutena, on varsinainen tutkimus rajattu koskemaan nuorisoprosessin viimeistä vaihetta. Vaikka prosessi jakautuu selvästi eri viranomaisten toteuttamiin kokonaisuuksiin, on prosessi samalla jatkumo, johon liittyy monia osa-alueita sekä eri toimijoiden välisiä vuorovaikutus- ja yhteistyöprosesseja. Jokaisessa nuorisorikosprosessin vaiheessa on sosiaalitoimella oma roolinsa.

Tutkimuksen aiheita olisi useita, joista jokainen vaatisi oman selvittämisensä. Mielenkiintoinen aihe olisi esimerkiksi ollut selvittää poliisin ja sosiaalitoimen välistä yhteistyötä varhaisen ja ennaltaehkäisevän työn näkökulmasta. Toinen

mielenkiintoinen osa-aihe olisi ollut sen tutkiminen, mikä vaikutus henkilötutkinnalla on syyteharkintaan. Jätin syyttäviviranomaisen kuitenkin pois varsinaisesta tutkimuksesta paikallisista käytännöistä johtuvista syistä. Kotkassa henkilötutkintapyyntöä esittää useimmiten poliisi toimittaessaan esitutkintamateriaalin samanaikaisesti sekä syyttäjälle että sosiaalitoimelle ja syyteharkinta alkaa usein ennen kuin henkilötutkinta on laadittu. Mikäli henkilötutkinnan merkitystä syyteharkinnassa haluttaisi tutkia, olisi syyttäjällä oltava henkilötutkinta käytettävissään ennen syyteharkinnan aloittamista. Tutkimuksen toteuttaminen vaatisi näin ollen Kotkassa ensin muutoksia poliisin, sosiaalitoimen ja syyttäjän välisiin käytäntöihin. Lisäksi tulossa on lainsäädäntömuutoksia, jotka tulevat vaikuttamaan merkittävästi henkilötutkintakäytäntöön. Muutoksia selvitetään myöhemmin tässä työssä.

Nuoria rikoksentekijöitä koskevassa lainsäädännössä, kirjallisuudessa ja tutkimuksessa on laista ja näkökulmasta riippuen erilaisia nuorten ikään ja viranomaisnimikkeisiin liittyviä käsitteitä. Käytän tässä työssä nimitystä *nuori rikoksentekijä* tarkoittaen pääsääntöisesti ikäryhmää 15–17-vuotiaat. Kuvaan myöhemmin (5.1.) rikosoikeuteen liittyvää ikärajasäättelyä tarkemmin.

Sosiaalitoimen läsnäolosta nuorten tekemien rikosten viranomaiskäsitelyssä käytetään osittain eri nimikkeitä. Lastensuojelulaki (LsL 24. §) puhuu sosiaalihuollosta vastaavasta toimielimestä. (vrt. LsL 11. § ja Sosiaalihuoltolaki 6. §.) Esitutkintalaissa (ETL 30. §) sekä asetuksessa esitutkinnasta ja pakkokeinoista (EPA 15. §) mainitaan sosiaalilautakunta, kuten myös entisessä lastensuojelulaissa (636/1983, 15. §). Selvytyden vuoksi käytän opinnäytetyössäni jatkossa käytännön puhekielessä vakiintuneita termejä *sosiaalitoimi* tai *sosiaalitoimen edustaja*. Joissakin tilanteissa on perusteltua käyttää myös nimikkeitä *lastensuojelu*, *lastensuojeluviranomainen* ja *sosiaaliviranomainen*.

2 NUORISORIKOSOIKEUS

Marttunen määrittelee nuorisorikosoikeuden tarkoittavan rikoksia tehneitä lapsia, nuoria tai nuoria aikuisia koskevien säännösten ja käytäntöjen kokonaisuutta (Marttunen 2005, 519). Koska alaikäisen tekemä rikos voi johtaa muihinkin kuin rikosoikeudellisiin seuraamuksiin, on tarkasteltava myös sellaisia

säännöksiä, jotka sijoittuvat rikosoikeuden ohella prosessi- ja sosiaaioikeuden alaisuuteen (Marttunen 2008, 19).

Rikosoikeudella on viimesijainen rooli lasten ja nuorten ongelmakäyttäytymisen käsittelemisessä. Kun alaikäinen on syyllistynyt rikokseen, jonkin koetaan menneen pieleen. Rikosoikeudelliset rangaistukset aktualisoituvat siinä vaiheessa, kun yhteiskunnan muut järjestelmät ovat ”epäonnistuneet” sosiaalistamistehtävässään: alaikäinen on rikkonut rikoslakia. (Marttunen 2005, 519–520.)

Suomessa rangaistusvastuun ylittäneisiin 15–17-vuotiaisiin kohdistetaan toimenpiteitä kahdelta eri suunnalta: tuomioistuin tuomitsee rangaistuksen ja lastensuojelu tarjoaa yksilöllisten tarpeiden mukaan lastensuojelun tukitoimenpiteitä. Rikosoikeusjärjestelmä ja lastensuojelujärjestelmä ovat siis toisistaan erillisiä. Lastensuojelun toimenpiteet ovat riippumattomia nuorisoprosessin etenemisestä ja rangaistusvastuusta päättävillä viranomaisilla ei ole toimivaltaa määrätä nuorta lastensuojelun asiakkaaksi. (Marttunen 2005, 528 – 529.) Tästä syystä kokonaiskuva maamme nuorisorikosoikeudesta edellyttää myös lastensuojelun toimien mukaan ottamista tutkimukseen (Marttunen 2008, 21).

Rikosoikeudellisen ja lastensuojelullisen järjestelmän perusero on siinä, että ensiksi mainittu perustuu tekokeskeisyyteen, kun taas jälkimmäinen lähtee tekijäpainotteisuudesta. Tekokeskeisyys korostaa yksittäisiä tekoja, rikoslaisissa kriminalisoituja lainvastaisuuksia. Tekijäpainotteisuus liittyy niihin perhekohtaisiin, yksilöllisiin ja yhteisöllisiin syihin, joiden voidaan katsoa vaikuttaneen nuoren epätoivottavana pidettäviin valintoihin. (Mahkonen 2007 19.) Mahkonen kuvaa asiaa myös vastineparilla *tekokeskeisyys – tekijäkeskeisyys, rankaisu – kuntoutus, kontrolli – tuki, nuorten vastuu – vastuu nuorista ja julkisuus – intimitetin suojaaminen* (Mahkonen 1993, 40). Tuen ja kontrollin (hoidon ja rangaistuksen) välinen ero on keskeinen: sosiaalitoimi huolehtii hoidosta, tuesta ja näiden piiriin ohjaamisesta, tuomioistuimen antama rangaistus taas osoittaa moitittavuutta. Rikosoikeusjärjestelmä määrää siis rangaistuksen ja sosiaalitoimi hoitaa kuntoutuksen. Aikuisista puhuttaessa on todettava, että nykyisin vankeinhoidossa toteutetaan runsaasti erilaisia kuntouttavia ohjelmia.

Rikosoikeusjärjestelmän lapsiin ja nuoriin kohdistamia toimia määrittää pakollisuus. Sen sijaan lastensuojelulle ominaista ja ensisijaista on asiakaslähtöisyys, vapaaehtoisuus ja asiakkaan ja sosiaalityöntekijän välinen yhteistyö. Tosin vakavammissa tilanteissa myös lastensuojelulla on mahdollisuus kohdistaa lapseen tai nuoreen pakkotoimia. Toinen keskeinen lastensuojelun ja rikosoikeuden välinen ero liittyy ikärajasäätelyyn: lastensuojelussa ei ole rikosoikeuden lailla alaikäraja, kun rikosoikeudelliselle vastuulle on määrätty tarkka alkamisikä.

Nuoriin rikoksentekijöihin liittyviä tutkimuksia on olemassa paljon nimenomaan yhteiskunta- ja käyttäytymistieteiden piirissä. Nuorten rikosoikeudellista seuraamusjärjestelmää käsittelevät tutkimukset ovat sitä vastoin harvinaisia ja tutkimusten tuottama tieto on sirpaleista. Oikeustieteellisessä tutkimuksessa olevaan aukkoon saatiin vuonna 2003 osittainen korjaus viranomaismateriaalista, kun nuorisorikostoimikunta julkaisi laajan mietinnön nuorten rikosseuraamusjärjestelmästä. (Marttunen 2008, 22.) Lastensuojelua koskevaa oikeustieteellistä tutkimusta ei Suomessa ole harrastettu paljoa. Toisaalta lastensuojelua on tutkittu erityisen vähän nimenomaan lapsi- ja nuorisorikollisuuskulmasta. Tutkimuksen puute on omituista siitä syystä, että lastensuojelu on Suomessa vastannut perinteisesti myös lapsi- ja nuorisorikollisiin kohdistetuista toimenpiteistä. (Marttunen 2008, 365.)

3 NUORISOPROSESSI

Nuorisoprosessi tarkoittaa lasten ja nuorten tekemien rikosten käsittelyyn liittyviä viranomaistoimintoja rikoksen esitutkinnasta rangaistuksen tuomitsemiseen (Marttunen 2005, 519). Selvitän seuraavassa rikosprosessia nimenomaan nuoriin rikoksentekijöihin liittyvien prosessisäädösten kautta.

3.1 Rikosprosessin kulku

Nuorisoprosessi ja alaikäisiin kohdistuneiden rikosten käsittely etenee samalla tavalla kuin rikosprosessi yleensä: ensin suoritetaan esitutkinta, sitten syyteharkinta ja lopuksi on vuorossa rikoksen tuomioistuinkäsittely. Jos rikosprosessi halutaan ymmärtää vielä laajemmin, viimeisenä vaiheena on tuomitun rangaistuksen täytäntöönpano. Nuorisoprosessin yhtenä toimijana on myös

kunnan sosiaalilautakunta, jonka toiminnot liittyvät useaan alaikäisten tekemien rikosten viranomaiskäsittelyn vaiheeseen. (Marttunen 2005, 554.) Sosiaalitoimen tehtäviä nuorisoprosessissa selvitetään tarkemmin luvussa 4.

3.2 Esitutkinta

Marttusen mukaan esitutkintalainsäädäntö sisältää verrattain vähän ainoastaan lapsiin ja nuoriin sovellettavia erityissäännöksiä (Marttunen 2005, 556). Hän esittää, että nuoria ikäryhmiä koskevan erityissääntelyn vähäisyys on ymmärrettävää esitutkinnan funktion kautta: rikokset on selvitettävä riippumatta tekijän iästä (emt.). Esitutkinnassa lapsena pidetään alle 18-vuotiasta (EPA 10. §). Lapsiin ja nuoriin liittyvät säännökset koskevat lähinnä alaikäisen kohtelua esitutkinnassa ja sitä, kenelle esitutkinnasta on ilmoitettava. Lasta on kohdeltava esitutkinnassa hänen ikänsä ja kehitystasonsa edellyttämällä tavalla. Erityisesti on huolehdittava siitä, ettei lapselle aiheuteta tarpeettomasti haittaa koulussa, työpaikalla tai muussa hänelle tärkeässä ympäristössä. (EPA 11. §.) Alle 18-vuotiaan kuulustelussa on aina oltava läsnä todistaja, paitsi jos kuulustelussa on paikalla nuoren avustaja, huoltaja tai sosiaalilautakunnan edustaja (ETL 30. §). Huoltajalle on varattava tilaisuus olla läsnä alle 18-vuotiaan kuulustelussa. Mikäli kuulustelu on toimitettava viipymättä, on huoltajalle ilmoitettava kuulustelusta mahdollisimman pian (ETL 33. §). Poliisi on myös velvollinen varaamaan sosiaalitoimen edustajalle tilaisuuden osallistua kuulusteluun (EPA 15. §). Sosiaalitoimen edustajan on osallistuttava kuulusteluun, ellei hän arvioi läsnäoloa ilmeisen tarpeettomaksi ja ohjattava rikoksesta epäilty lapsi tarvittaessa sovitteluun (LsL 24. §).

3.3 Syyteharkinta

Rikosten käsittelyssä on syyttäjä poliisin jälkeen seuraava viranomainen. Marttunen kutsuu syyttäjiä ”yhteiskunnan asianajajiksi”, joilla on muodollinen vastuu rikosasian koko käsittelyketjusta (Marttunen 2005, 570). Poliisin suoritettua esitutkinnan, on syyteharkinnassa arvioitava, täyttääkö kyseessä oleva teko jonkin rikoksen tunnusmerkistön ja onko esitutkinnan perusteella olemassa riittävästi näyttöä syytteen nostamiseksi. Syytekynnys ylittyy, kun on olemassa todennäköisiä syitä rikoksesta epäillyn syyllisyyden tueksi (Laki oikeudenkäynnistä rikosasioissa, myöh. ROL, 1:6).

Syyttäjä voi ratkaista nuoren asian kolmella tavalla: hän voi jättää nuoren syyttämättä, antaa rangaistusmääräyksen tai nostaa syytteen tuomioistuimessa. Syyte voi jäädä nostamatta joko seuraamusluontoisesti tai prosessuaalisella perusteella.

3.3.1 Syyttämättä jättäminen

Prosessuaalisin perustein tapahtuva syyttämättä jättäminen voi perustua riittävän näytön tai rikoksen tunnusmerkistön puutteeseen. Syyttäjän syyteoikeus voi olla myös vanhentunut pitkään kestäneen esitutkinnan seurauksena tai syyttäjällä ei ole asiassa syyteoikeutta. Tällöin kyseessä voi olla tilanne, jossa asianomistaja on peruuttanut syyttämispyyynnön ja kyseessä on asianomistajarikos. Nuorten kohdalla tämänkaltainen tilanne voi tulla vastaan esimerkiksi silloin, kun asiassa on toimitettu sovittelu ja asianomistaja on perunut vaatimuksensa. (Marttunen 2005, 571–572.)

Seuraamusluonteinen syyttämättä jättäminen voi tapahtua neljällä eri perusteella. *Vähäisyysperusteella* (ROL 1:7.1) tarkoitetaan tilannetta, jossa rikoksesta on odotettavissa korkeintaan sakkoa ja tekoa on pidettävä vähäisenä huomioiden sen haitallisuuden. Harkinnassa painotetaan mainittujen perusteiden kokonaisarvostelua. *Nuoruusperusteen* (ROL 1:7.2) kriteerit liittyvät ikään, teosta määrätyn rangaistuksen ankaruuteen ja nuoren ikään liittyvään ymmärtämättömyyteen ja harkitsemattomuuteen. *Kohtuusperusteella* (ROL 1:8.1) syyte voidaan jättää nostamatta, jos oikeudenkäyntiä ja rangaistusta on pidettävä tekijälle kohtuuttomina tai tarkoituksettomina. Tällöin kyseeseen voi tulla esimerkiksi toteutunut sovittelu (ks. 5.9.1.) tai tekijälle rikoksesta aiheutuvat muut seuraukset kuten sosiaali- ja terveydenhuollon toimet (lastensuojelutoimenpiteet tai päihdehoito). Syyttäjä saa jättää syytteen nostamatta *konkurrenssi-perusteella* (ROL 1:8.2), kun rikos ei vaikuttaisi olennaisesti kokonaisrangaistuksen määrään. Tällainen tilanne voi tulla kyseeseen yksittäisen teon osalta rikossarjoissa (Marttunen 2005, 574). Mitään edellä mainittua lainkohdtaa ei voida soveltaa, jos tärkeä yleinen tai yksityinen etu vaatii syytteen nostamista (ROL 1:8). Vuonna 2007 oli seuraamusluonteisen syyttämättä jättämisen perusteena kohtuus lähes 50 %:ssa syyttämättä jätetyistä 15–17-vuotiaista. Nuoruusperustetta käytettiin vajaassa kolmanneksessa saman ikäryh-

män nuorista. Vähäisyys- ja kohtuusperusteisissa syyttämättä jättämispäätöksissä on nuoruus saattanut vaikuttaa syyttäjän harkintaan, vaikkei se tilastoissa ilmenekään. (Marttunen 2009, 406–407.)

Rikoslaisissa (RL 50:7) säädetään vielä toimenpiteiden luopumisen (syytteen nostamatta jättäminen tai rangaistukseen tuomitsematta jättäminen) mahdollisuudesta huumausainerikoksissa kun rikosta on pidettävä vähäisenä. Tällöin huomioon otetaan huumausaineen määrä ja laatu, käyttötilanne ja olosuhteet sekä kokonaisarvostelu. Lisäksi saman lainkohdan nojalla voidaan syyte huumausainerikoksesta jättää nostamatta jos tekijä on hakeutunut sosiaali- ja terveystieteiden ministeriön hyväksymään hoitoon. Hyväksyttäviä hoitopaikkoja ovat mm. A-klinikat, nuorisoasemat, sosiaalisairaalat tai muut vastaavat päihdehuollon erityishoitoyksiköt (Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriön asetus hyväksyttävistä hoidosta huumausainerikoksissa 4. §).

3.3.2 Rangaistusmääräysmenettely

Rangaistusmääräysmenettely tarkoittaa sitä, että ensin poliisi, tullimies tai muu laissa säädetty valvontaa suorittava virkamies antaa rangaistusvaatimuksen (Laki rangaistusmääräysmenettelystä, myöh. RML, 3. §). Rangaistusvaatimuksen antajan on viipymättä toimitettava rangaistusvaatimus syyttäjälle (RML 7. §), joka antaa rangaistusvaatimuksen (RML 9. §). Mikäli rangaistusvaatimusta vastustetaan, saattaa syyttäjä asian käräjäoikeuden käsiteltäväksi (RML 8. §). Rangaistusmääräysmenettelyssä voidaan määrätä sakkorangaistus tai enintään 1000 euron suuruinen menettämisseuraamus rikkomuksesta, jos tapaukseen sovellettavassa rangaistussäännöksessä ei ole säädetty ankarampaa rangaistusta kuin sakko tai enintään kuusi kuukautta vankeutta (RML 1. §). Käytännössä nuoren saatua poliisilta sakon, ei hän joudu tekemisiin syyttäjän kanssa ellei hän vastusta rangaistusvaatimusta. Nuoren kannalta yleisimmät rangaistusmääräysmenettelyssä käsiteltävät teot ovat näpistyksiä ja liikenne rikoksia (Marttunen 2005, 576).

3.4 Tuomioistuinkäsittely

Syyteharkinnan valmistuttua syyttäjä toimittaa haastehakemuksen käräjäoikeuteen. Rikosasia tulee vireille, kun haastehakemus saapuu käräjäoikeuden

kansliaan (ROL 5:1). Tuomioistuimen on käsiteltävä alle 18-vuotiaan vastaajan asia 30 päivän kuluessa sen vireille tulosta (ROL 5:13). Vastajaalle toimitetaan haaste ja muut asianosaiset saavat kutsun oikeusistuntoon. Kuultavat, kuten nuorten jutuissa sosiaalilautakunta (LsL 42. §) ja huoltajat (Oikeudenkäymiskaari, myöh. OK, 12:1) saavat käsittelyilmoituksen. Nuoren rikoksenteijän asiassa järjestettävä tuomioistuin­käsit­ tely poikkeaa aikuisen käsittelystä siinä, että nuoren vastaajan lisäksi käsittelyssä tulee olla läsnä sosiaalilautakunta ja nuoren huoltaja(t).

3.4.1 Oikeusapu

Alle 18-vuotiaan ollessa kyseessä, on myös erityisesti harkittava oikeusavun tarpeellisuus. Nuorelle on hankittava viran puolesta puolustaja, jollei ole ilmeistä, ettei hän tarvitse puolustajaa (ROL 2:1). Oikeusapua voi antaa julkinen oikeusavustaja tai yksityinen avustaja (asianajaja). Oikeusavun saamisen edellytyksenä on rikoksen vakavuusaste tai alle 18 vuoden ikä. (Oikeusapulaki 8. §). Oikeusapua annetaan valtion varoista, jos henkilö ei taloudellisen tilanteensa perusteella kykene suoriutumaan siitä. Taloudellinen asema arvioidaan oikeusavun hakijan kuukausittaisten käyttövarojen ja varallisuuden perusteella. (Oikeusapulaki 1. § ja 3. §.) Alle 18-vuotiaitten nuorten oikeusavun kustannukset suoritetaan useimmiten valtion varoista nuoren taloudellisen tilanteen perusteella.

3.4.2 Läsnäolo

Asianosaisen on saavuttava tuomioistuin­käsit­ telyyn henkilökohtaisesti sakan uhalla, jollei katsota, ettei hänen henkilökohtainen läsnäolonsa ole tarpeen (OK 12:6 ja ROL 8:1). Säädös on sama niin nuorille kuin täysi-ikäisille. Koska itse tuomioistuin­käsit­ telyllä katsotaan olevan ojentava vaikutus nuoreen ja etenkin ensikertalaiseen rikoksenteijään, on nuoren läsnäolo oikeuskäsittelyssä suositeltavaa (Marttunen 2005, 580). Joissakin tilanteissa ei tuomitseminen poissaolosta huolimatta ole edes mahdollista: nuorisorangaistukseen tuomitseminen edellyttää vastaajan läsnäoloa oikeudenkäynnissä (Laki nuorisorangaistuksesta, myöh. NRL, 1. §).

3.4.3 Menettely

Oikeudenkäynti etenee seuraavan kaavan mukaan: 1) Syyttäjä ja asianomistaja esittävät vaatimuksensa ja lyhyesti niiden perusteet, 2) vastaaja (rikoksesta epäilty) ilmoittaa lyhyesti kantansa esitettyihin vaatimuksiin (myöntääkö vai kiistääkö), 3) syyttäjä ja asianomistaja perustelevat tarkemmin kantansa, 4) vastaaja saa mahdollisuuden lausua vastapuolen perustelujen johdosta, 5) kuullaan asianomistajaa ja vastaajaa todistelutarkoituksessa ja otetaan vastaan muu todistelu sekä 6) asianosaiset esittävät loppulausuntonsa ja siinä tarvittaessa käsityksensä vastaajan syyllisyydestä ja rikoksen seuraamuksista (ROL 6:7). Käsittelyn viimeisessä vaiheessa kuullaan myös sosiaalitoimen edustajaa ja huoltajaa.

3.4.4 Julkisuusnäkökulma

Kun kyseessä on alle 18-vuotiaan rikosasian käsittely, on tuomioistuimen pohdittava oikeudenkäynnin julkisuutta. Laki oikeudenkäynnin julkisuudesta yleisissä tuomioistuimissa lähtee siitä, että oikeudenkäynti ja oikeudenkäyntiin liittyvät asiakirjat ovat julkisia (YTJulkL 1.§). Yleisöllä on pääsääntöisesti oikeus seurata oikeudenkäyntiä. Oikeudenkäyntiä seuraavan ei siis tarvitse selvittää oikeudelle syytä läsnäololleen. Tuomioistuin voi kuitenkin suorittaa tiedusteluja käyttäessään oikeuttaan rajoittaa yleisön läsnäoloa. Tällöin voidaan selvittää esimerkiksi oikeudenkäyntiä seuraamaan tulleen ikää, jotta alle 15-vuotiaan läsnäolo voidaan tarvittaessa kieltää. (Jokela 2008, 386.) YTJulkL 15. § säätelee tilanteista, jolloin oikeudenkäynti voidaan asianosaisen pyynnöstä tai erityisestä syystä toimittaa kokonaan tai osin yleisön olematta läsnä (suljettu käsittely). Tällaisia ovat esimerkiksi tilanteet, jolloin asiassa esitetään arkaluonteisia tietoja henkilön yksityiselämään, terveydenhuoltoon, vammaisuuteen tai sosiaalihuoltoon liittyvistä seikoista (YTJulkL 15.2. §) tai alle 18-vuotias on syytteessä rikoksesta ja suljettu käsittely ei olisi vastoin erittäin tärkeää yleistä etua (YTJulkL 15.5. §). Viimeksi mainitulla ehdolla on haluttu turvata oikeudenkäynnin julkisuus yhteiskunnallisesti merkittävissä asioissa. Tällöin rikosjuttu saattaa koskea yhteiskunnallisesti niin merkittävää tapausta, että oikeudenkäynnin julkisuusintressi ylittää kynnyksen suojella nuorta rikosentekijää julkisuudelta. Uutiskynnyksen ylittävissä tapauksissa julkinen käsit-

tely saattaa hälventää asian väärää tai harhaanjohtavaa käsittelyä tiedotusvälineissä. (HE 13/2006 vp, 55.)

3.5 Käsittelyn nopeuttamisvaatimus

Poliisin on toimitettava esitutkinta ilman aiheetonta viivytystä (ETL 6. §). Säännös on sama kaikille riippumatta rikoksesta epäillyn iästä. Rikosprosessiuudistuksen valmistelussa harkittiin mahdollisuutta asettaa määräaikoja esitutkinnan toimittamiselle. Tästä luovuttiin, koska esitutkinnan vaatimaan aikaan vaikuttavat useat ennalta arvaamattomat tekijät. Samasta syystä luovuttiin myös mahdollisuudesta säätää tietty määräaika nuorten tekemien rikosten esitutkinnalle. (Jokela 2008, 167.) Alle 18-vuotiaita rikoksesta epäiltyjä koskevissa asioissa on syyttäjän ratkaistava kiireellisesti, nostaako hän syytteen. Myös syyte on nostettava ilman viivytystä (ROL 1:8a). Säännös ei estä asian toimittamista sovitteluun, syyttäjän on kuitenkin huolehdittava sovittelunkin mahdollisimman joutuisasta käsittelystä (Jokela 2008, 210). Tuomioistuimessa on pidettävä pääkäsittely viimeistään 30 päivän kuluessa rikosasian vireilletulosta kun alle 18-vuotias vastaaja on syytteessä rikoksesta, josta on säädetty ankarampi rangaistus kuin kuusi kuukautta vankeutta (ROL 5:13).

Kun rikoksesta epäilty on alle 18-vuotias, on kiinnijäämisen jälkeen tapahtuva asian mahdollisimman pikainen käsittely tärkeää. Nuoren maailmassa, toisin kuin aikuisten, on lyhytkin ajanjakso merkityksellinen. Nuoren elämässä saattaa tapahtua suuria muutoksia varsin lyhyiden ajanjaksojen välillä. Kun rikosasia on esitutkinnassa ja tiedossa on, että asia on syyteharkinnassa ja menossa oikeuskäsittelyyn, voi pitkä odotusaika haitata nuoren normaalia elämää, esimerkiksi koulunkäyntiä. Lisäksi uusien rikosten ennaltaehkäisyn kannalta on mahdollisimman nopeasti läpiviety prosessi nuorten kohdalla perusteltua.

4 SOSIAALITOIMI JA NUORISOPROSESSI

4.1 Sosiaalitoimen tehtävät nuorisoprosessissa

Lastensuojelulain (LsL) 24. § mukaan on sosiaalihuollosta vastaavan toimielimen oltava edustettuna lapsen tekemäksi ilmoitetun rangaistavan teon esitut-

kinnassa ja tuomioistuinkäsittelyssä, jollei sosiaalihuollosta vastaava toimielin arvioi läsnäolon olevan ilmeisen tarpeetonta. Arvion läsnäolon tarpeellisuudesta tekee siis sosiaalitoimen edustaja, ei poliisi tai oikeuslaitos. Aiemmassa lastensuojelulaisissa (683/1983, 15. §) jätettiin läsnäolon tarpeellisuuden arvioinnille tulkinnan varaa: ”sosiaalilautakunnan tulee olla edustettuna lapsen tekemäksi ilmoitetun rangaistavan teon esitutkinnassa ja tuomioistuinkäsittelyssä, jollei se ole ilmeisen tarpeetonta.” Voimassa olevan lastensuojelulain mukaan on poliisin ja oikeuslaitoksen siis tehtävä aina ilmoitus lapsen kuulustelusta tai oikeudenkäynnistä sosiaalitoimeen. Sosiaalitoimen on laadittava myös nuoren olosuhteita koskeva erityinen selvitys, henkilötutkinta, jota selvitetään tarkemmin luvussa 4.3. Sosiaalitoimi kutsutaan myös nuoren asiassa pidettävään oikeudenkäyntiin, jossa sosiaalitoimen edustaja voi antaa henkilötutkinnan ohessa suullisen lausuman. Jossakin tilanteissa sosiaalitoimen edustaja osallistuu myös seuraamuksen täytäntöönpanoon toimiessaan ehdollisen vankeuden valvojana.

Sosiaalitoimen edustajan läsnäolon esitutkinnassa ja tuomioistuinkäsittelyssä katsotaan edistävän eri viranomaisten välistä yhteistyötä sekä lastensuojelullisten näkökulmien huomioon ottamista ja lapsen tarvitseman tuen järjestämistä. Toimivia käytäntöjä lapsen edun valvonnassa on luotu keskittämällä nuorten oikeusedustukset tiettyyn yksikköön. (HE 252/2006 vp, 137.)

4.2 Esitutkintaedustus

Lastensuojelulain 24. § lisäksi sosiaalitoimen läsnäoloa lapsen kuulustelussa säätelee EPA 15. §, jonka mukaan on sosiaalilautakunnalle varattava tilaisuus lähettää edustajansa kuulusteluun. Esitutkintaviranomaisen on myös viipymättä toimitettava kuulustelupöytäkirja sosiaalilautakunnalle.

Poliisi aloittaa yleensä kuulustelut heti, jos lapsi tai nuori jää kiinni rikoksesta jo teon yhteydessä. Jotta sosiaalitoimi voisi tällaisessa tilanteessa olla läsnä kuulustelussa, olisi edellytyksenä päivystyksen tai varallaolojärjestelmän järjestäminen. Käytännöt esitutkintaedustuksen toteuttamisessa vaihtelevat kunnittain. Joissakin kaupungeissa asiasta vastaa poliisilaitoksella toimiva sosiaalityöntekijä tai sosiaaliohjaaja. Jotkut kunnat ovat keskittäneet edustuksen tie-

tylle työntekijälle tai työyksikölle. Monissa kunnissa esitutkintaedustus hoide-
taan kuitenkin sosiaalitoimistoissa muun työn ohessa.

4.3 Henkilötutkinta

Lain nuorista rikoksentekeijöistä (NuorRikL) 23. § mukaan on nuoren rikoksen-
tekijän (15–20-vuotiaat) asiaa käsitellessään syyttäjän ja tuomioistuimen koe-
tettava tarkoin perehtyä, paitsi tehtyyn rikokseen ja sen vaikuttimiin, nuoren ri-
koksentekeijän henkilöllisyyteen, hänen aikaisempiin elämänvaiheisiinsa ja nii-
hin oloihin, joissa hän on elänyt. Jos on todennäköistä, että nuori rikoksentekei-
jä on tehnyt rikoksen, on alustavaa tutkintaa toimittavan viranomaisen tarkoin
tutkittava, paitsi itse rikosta, myös sen vaikuttimia sekä hankittava selvitys ri-
kokseen syypääksi epäillyn henkilöllisyydestä, hänen aikaisemmista elämän-
vaiheistaan ja niistä oloista, joissa hän on elänyt (Asetus nuorista rikoksentekei-
jöistä, myöh. NuorRikA, 1. §). Tätä selvitystä kutsutaan henkilötutkinnaksi.
Henkilötutkinta laaditaan oikeusministeriön vahvistamalla lomakkeella (Oike-
usministeriön päätös (OikMp) nuorista rikoksentekeijöistä 1. §).

Henkilötutkintaa koskevista säännöistä ei selvästi ilmene, kenen kuuluu
pyytää henkilötutkintaa (Marttunen 2005, 587). Syyttäjän ja oikeuden on pe-
rehdyttävä nuoren rikoksentekeijän henkilöllisyyteen (NuorRikL 23. §) ja alusta-
vaa tutkintaa toimittavan viranomaisen hankittava lastensuojelulautakunnan
välityksellä taikka muulla tavalla selvitys rikoksesta epäillyn henkilöllisyydestä
(NuorRikA 1. §). Tämän mukaan henkilötutkinnan pyytää siis poliisi. Menette-
ly vaihtelee kuitenkin kunnittain. Esimerkiksi Kotkassa henkilötutkinnat pyytää
pääsääntöisesti poliisi ja Helsingissä syyttäjä.

Henkilötutkinnan perustietolomake on määrämuotoinen ja siinä kysytään seu-
raavat asiat: 1) Alaikäisen holhoojat/hooltajat. Jos huostaanotettu, minkä kun-
nan huostaanottama, 2) perhetilanne, taloudellinen tilanne, sosiaaliset suhteet
ja harrastukset, 3) terveydentila ja päihteiden käyttö, 4) koulutus, työkokemus
ja mahdollinen asepalvelus. Myös siihen liittyvät suunnitelmat, 5) meneillään
ja suunnitteilla olevat huolto- ja auttamistoimenpiteet ja henkilötutkinnan teki-
jän arvio tuen ja valvonnan tarpeesta. Henkilötutkintaan kuuluu lisäksi yhteen-
veto- ja seuraamusesityssivu, jossa kerrotaan mm. lähteet, joista tiedot henki-
lötutkintaan on saatu ja rikos, jonka johdosta henkilötutkinta on tehty. Yhteen-

vedossa selvitetään myös seuraamuksen valinnan kannalta olennaiset tiedot ja kannanotto valvonnan tarpeesta.

Henkilötutkintaa koskeva säännöstä on monin osin epäselvä (HE 229/2009 vp, 15). Henkilötutkinnan laatimisen edellytykset on säännelty epäselvästi ja jossakin määrin jopa ristiriitaisella tavalla. Säännökset ovat vanhentuneita niin terminologiansa kuin sisältönsäkin puolesta. (Marttunen 2005, 587.) Tästä on hyvänä esimerkkinä asiaa säättävän asetuksen ilmaisu henkilötutkinnan sisällysmäärityksestä: ”tutkittavan henkilöllisyyttä koskeva tutkinta on kohdistettava tutkittavan ruumiilliseen, älylliseen ja siveelliseen kehitykseen, ja erityisesti niihin luonteenominaisuuksiin, jotka ehkä ovat johtaneet hänet rikokseen. Tutkittavan aikaisempia elämänvaiheita selvitettäessä on kiinnitettävä erityistä huomiota myös siihen, onko tutkittavan suvussa ilmennyt rikollisuutta tai muuta pahantapaisuutta tai mielisairautta” (NuorRikA 2. §). Laki ei suoraan kerro, missä tilanteissa ja kenen toimesta tällainen tutkinta tulisi toimittaa (Lappi-Seppälä 2002a, 302).

Edellä mainitut seikat ovat johtaneet moniin käytännön ongelmiin. Henkilötutkinnan tarkoitus on verrattain epäselvä monille toimijoille. Sosiaalitoimessa henkilötutkintaa laativa työntekijä ei ole välttämättä tietoinen niistä seikoista, joita tuomari odottaa henkilötutkinnalta. Tuomaritkaan eivät aina tunnu olevan tietoisia siitä, miksi henkilötutkinta ylipäänsä laaditaan – varsin usein sosiaalityöntekijä korostaa henkilötutkinnassa sitä, että nuorelle tulisi tuomita mahdollisimman lievä rangaistus. Tämä saattaa johtaa siihen, että henkilötutkinta jätetään huomioimatta tuomioistuimessa. Lisäksi varsin yleinen ongelma on henkilötutkintojen heikko taso. (Marttunen 2005, 589.)

Käytännöksi on muodostunut se, että 15–17-vuotiaista henkilötutkinnan laatii sosiaali- tai lastensuojeluviranomainen ja 18–20-vuotiaista sen tekee Rikosseuraamusvirasto (aik. Kriminaalihuoltolaitos). Kuten esitutkintaedustuksessa, on henkilötutkinnan laatimisessa paikkakuntaakohtaisia eroja. Joissakin kunnissa henkilötutkinnat hoidetaan sosiaalitoimistoissa muun työn ohella ja toisaalla, esimerkiksi Kotkassa tutkintojen laatiminen on keskitetty tietyille työntekijälle tai tiettyyn työyksikköön. Tällöin henkilötutkinnan laatija ei ole välttämät-

tä sosiaalityöntekijä, vaan LsL 24 §:n mukaan sosiaalihuollosta vastaavan toimielimen edustaja.

4.4 Lainsäädäntömuutos

Tätä opinnäytetyötä kirjoitettaessa (kevätalvi 2010) on eduskunnan lakivaliokunnan käsittelyssä hallituksen esitys nuoren rikoksesta epäillyn tilanteen selvittämisestä ja ehdollisen vankeuden valvontaa koskevaksi lainsäädännöksi. Esityksen tavoitteena on saattaa ajan tasalle nuoria rikoksentekejiä koskevista säädöksistä pahiten vanhenneet osat (HE 229/2009 vp, 16).

Esityksen olennaiset muutokset liittyvät tarpeeseen tehostaa mahdollisimman joutuista nuoren tilanteeseen puuttumista ja tarvittavan tukijärjestelmän käyttöönottoa. Keskeistä esityksessä on rikoksesta epäillyn alle 21-vuotiaan nuoren tilanteessa toimivien viranomaisten selkeä toimivallan jako, joka yhdessä nuoren rikoksesta epäillyn oikeusaseman turvaamisen kanssa on välttämätöntä. (HE 229/2009 vp, 16 – 17.) Esityksessä ehdotetaan säädettäväksi kaksi lakia: laki nuoren rikoksentekeijän tilanteen selvittämisestä ja laki ehdollisen vankeuden valvonnasta. Jälkimmäisestä on tiivistetty esitys myöhemmin luvussa 6.5.1.

Nuoren rikoksentekeijän tilanteen selvittämisestä annetun lain merkittävin muutos nykytilanteeseen verrattuna olisi se, että henkilötutkintakäytännöstä luovuttaisiin kokonaan. Henkilötutkinnan tilalle tulisi rikosseuraamusviraston laatima seuraamusselvitys, jonka pyytäisi syyttäjä. Lakiesitykseen liittyy nuorisoprosessin nopeuttamiseen tähtääviä aikatauluja, jotka koskevat poliisia, syyttäjää ja Rikosseuraamuslaitosta. Esityksen mukaan esitutkintaviranomaisen olisi 14 vuorokauden kuluessa siitä, kun nuori on kirjattu rikoksesta epäillyksi esitutkintaviranomaisen tietojärjestelmään, ilmoitettava nuoren rikoksesta syyttäjälle, sosiaaliviranomaiselle ja Rikosseuraamuslaitokselle. Syyttäjän olisi poliisin ilmoituksen saatuaan 14 vuorokauden kuluessa pyydettävä Rikosseuraamuslaitosta laatimaan seuraamusselvityksen. Velvoite koskisi rikoksia, joista syyttäjän arvion mukaan seuraisi todennäköisesti sakkoa ankarampi rangaistus. Myös Rikosseuraamuslaitoksen toimintaa säätelisi määräaika: seuraamusselvitys olisi esityksen mukaan tehtävä 30 vuorokauden kuluessa syyttäjän pyynnöstä. Tuomioistuinta säätelevä 30 vuorokauden määräaika alle 18-

vuotiaan asian käsittelystä sen vireille tulosta (ROL 5:13) pysyisi ennallaan. (HE 229/2009 vp, 20 – 22.)

Seuraamusselvitystä laatiessaan Rikosseuraamuslaitoksella olisi pääsääntöisesti käytössään sosiaaliviranomaisen selvitys nuoren tilanteesta, erityisesti päihteiden käytöstä ja mielenterveydestä sekä näihin liittyvien palvelujen käytöstä. Sitä, miten Rikosseuraamuslaitoksen tulisi nämä selvitykset hankkia, ei lakiesityksessä tai lain perusteluteksteissä mainita. Seuraamusselvityksen sisällössä olisi olennaista arvio siitä, miten eri seuraamusvaihtoehtojen avulla voitaisiin edistää nuoren sosiaalista selviytymistä ja estää häntä syyllistymästä uusiin rikoksiin. Arvioitavana olisi myös uusien rikosten tekemisen riski. Tiivistetyksi Rikosseuraamuslaitos arvioisi siis kaiken käytössään olevan ja asiaan vaikuttavan tiedon perusteella sitä, minkä seuraamuksen valitsemisella olisi nuoreen kaikkein sosiaalistavin vaikutus. Tämän arvioinnin perusteella Rikosseuraamuslaitos laatisi seuraamusselvityksen. Selvitykselle ei asetettaisi muita sisältövaatimuksia, kuin sen että selvityksen tulisi olla kirjallinen ja sisältää nuoren sosiaalista tilannetta koskevat olennaiset tiedot. Näitä olisivat ainakin tiedon perhesuhteista, ystäväpiiristä, koulunkäynnistä tai opiskelusta, työpai- kasta, terveydentilasta, päihteiden käytöstä rikoksista ja mahdollisista epäso- siaalisista asenteista. (HE 229/2009 vp, 22.) Käytännössä tiedot vastaisivat siis pitkälti nykyisen henkilötutkinnan sisältöä.

Esityksen mukaan seuraamusselvityksen laatisi Rikosseuraamuslaitoksen vir- kamies. Hänen apunaan voisi toimia tehtävään suostunut ja soveltuva henkilö, joka voisi olla nuoren aiemmin hyvin tunteva työntekijä. Työntekijällä tulisi olla tehtävään soveltuva koulutus ja työkokemus, joi- na voisivat tulla kyseeseen erityisesti rikosseuraamus-, sosiaali-, terveys- tai kasvatustalon koulutus ja työkokemus. (HE 229/2009 vp, 22 – 23.)

Nuoren osallistumisesta seuraamusselvityksen laadintaan esitetään säädettä- väksi niin, että nuorelle on varattava mahdollisuus tulla kuulluksi. Sama kuu- lemismahdollisuus olisi myös alle 18-vuotiaan huoltajalla, edunvalvojalla tai muulla laillisella edustajalla. Kuulemisvelvoite seuraamusselvityksen tekemi- sessä kohdistuisi myös tarvittaviin viranomaisiin ja asiantuntijoihin. Rikosseu- raamuslaitokselle säädettäisiin oikeus saada salassapitosäännösten estämät-

tä sosiaaliviranomaiselta tiedot, jotka liittyvät nuoren elinolosuhteisiin, päihteiden käyttöön, päihdekuntoutukseen, mielenterveyteen ja mielenterveyspalvelujen käyttöön. Sosiaaliviranomaiset ja Rikosseuraamuslaitos saivat lisäksi lakiehdotuksessa säädettävien tehtävien tekemiseksi tietoja tahoilta, jotka määrittellään sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista annetun lain 20. §:ssä. Näitä ovat mm. valtion ja kunnan viranomaiset, Kansaneläkelaitos, koulutuksen järjestäjä ja terveydenhuollon ammattihenkilöstö. (HE 229/2009 vp, 23 – 26.)

Hallituksen esitykseen sisältyvien lakiehdotusten on ollut määrä tulla voimaan 1.4.2010. Eduskunnan lakivaliokunnan puheenjohtajan Janina Anderssonin mukaan laki on loppusuoralla ja tällä hetkellä punnittavana on enää sosiaalitoimen edustajien rooli ja yhteistyön merkityksen korostamiseen liittyvät kysymykset (Andersson, 16.3.2010). Asia on lakivaliokunnan keskusteluvaiheessa ja asiantuntijakuuleminen on päätynyt 26.2.2010 (Eduskunnan kotisivut 2010). Lakien voimaantuloajankohtaa arvioitaessa tulee huomioitavaksi asiaan liittyvien tahojen koulutustarve ja muut uuteen järjestelmään siirtymisen aiheuttamat järjestelykysymykset. Lain voimaantulon määräaika on näistä syistä vielä avoinna.

4.5 Oikeusedustus

Samoin kuin esitutkintaedustuksessa, on sosiaalitoimen edustajan oikeudessa läsnäolon perusteena LsL 24. §. Kun harkinta oikeusedustuksen tarpeellisuudesta on sosiaalitoimella, on läsnäolon tarve arvioitava lastensuojelun ja näin ollen lapsen edun näkökulmasta. Vanhan lastensuojelulain esitöissä ovat vähäisten tekojen käsittelyt lastensuojelun näkökulmasta ilmeisen tarpeettomia. Toisaalta vähäiset teot eivät käytännössä etene oikeudenkäyntiin saakka ja käräjäoikeudessa käsiteltävät teot eivät yleensä ole lieviä. Tästä syystä on suositeltavaa, että sosiaalitoimen edustaja on aina läsnä alaikäisen tekemän rikoksen tuomioistuinkäsittelyssä. Normaalin pääkäsittelyn lisäksi läsnäolo on välttämätöntä nuoren vangitsemiskäsittelyssä. (Marttunen 2008, 232.)

Sosiaalitoimen edustaja on oikeudessa läsnä kuultavan roolissa ja saa yleensä puheenvuoron käsittelyn loppuvaiheessa seuraamuskeskustelussa (ks. 3.4). Tällöin vaihtoehtona on nostaa esille tai korostaa henkilötutkinnassa esi-

tettyjä seikkoja tai ottaa kantaa oikeuskäsittelyn aikana ilmi tulleisiin uusiin asioihin. Oikeudessa läsnäolon ja suullisen lausuman merkitys korostuu tilanteissa, joissa henkilötutkintaa ei ole pyydetty eikä laadittu mutta oikeusedustus on katsottu tarpeelliseksi. Tällaisissa tilanteissa on sosiaalitoimen edustajan kuitenkin perehdyttävä nuoren tilanteeseen etukäteen, jotta hän voi nuoren asiasta jotakin oikeudessa lausua.

Marttusen mukaan käytännössä oikeusedustus ei toteudu lain edellyttämässä mittakaavassa: monet kokeneet kärjätuomarit ovat kertoneet, etteivät ole vuosiin nähneet sosiaalityöntekijöitä nuorten juttujen pääkäsittelyissä. Vuotta 2002 koskevassa kuuden kaupungin osalta tehdyssä tutkimuksessa oli sosiaalitoimen edustaja läsnä nuoren rikoksen pääkäsittelyssä vain 36 prosentissa tapauksia. Vastaavia tuloksia on saatu muiden tutkimusten yhteydessä. (Marttunen 2008, 232.)

5 LASTENSUOJELUN RIKOSPERUSTEISET TOIMET

Lastensuojelulaissa mainitaan rikos lastensuojelutoimenpiteiden perusteeksi huostaanottoa koskevassa pykälässä: ” lapsi on otettava sosiaalihuollosta vastaavan toimielimen huostaan ja järjestettävä hänelle sijaishuolto, jos 1) puutteet lapsen huolenpidossa tai muut kasvuolosuhteet uhkaavat vakavasti vaarantaa lapsen terveyttä tai kehitystä; tai 2) lapsi vaarantaa vakavasti terveyttään tai kehitystään käyttämällä päihteitä, tekemällä muun kuin vähäisenä pidettävän rikollisen teon tai muulla niihin rinnastettavalla käyttäytymisellään” (LsL 40. §). Lisäksi perusteeseen viitataan kiireellistä sijoitusta koskevassa pykälässä (LsL 38. §). Myös avohuoltoa koskevan pykälän voi tulkita viittavan rikoskäyttäytymiseen: avohuollon tukitoimiin on ryhdyttävä viipymättä ”jos lapsi käyttäytymisellään vaarantaa terveyttään tai kehitystään” (LsL 34. §). Huostaanoton edellytyksenä oleva lapsen omaan käyttäytymiseen liittyvä ehto ” muu kuin vähäisenä pidettävä rikollinen teko” tarkoittaa rikoksia, joista voi seurata ankarampi rangaistus, kuin sakko tai kuusi kuukautta vankeutta (Marttunen 2008, 373). Lastensuojelulakiin on kirjattu myös rankimpien pakkokeinojen rikosperusteisuus (Kuula & Marttunen 2009, 19). Sijaishuollossa olevalle lapselle voidaan järjestää liikkumavapautta rajoittavaa erityistä huolenpitoa,

jonka perusteena voi olla vakavan päihde- tai rikoskierteen katkaiseminen (LsL 71. – 72. §).

5.1 Avohuolto

Lastensuojelulaissa painottuu ensisijaisena avohuolto, joka tarkoittaa lapsen ja perheen tukemista omassa kodissaan ja avohuollon tukitoimin (Taskinen 2007, 16). Käytännössä lastensuojelun rikosperusteinen asiakkuus voi alkaa poliisin tekemästä lastensuojeluilmoituksesta (LsL 25. §). Tämän perusteella selvitetään lastensuojelun tarve (LsL 27. §). Avohuollon tukitoimiin ryhdyttäessä voidaan järjestää laajalti lapsen tai nuoren tarpeisiin vastaavia auttamis- ja tukitoimia (LsL 34. – 37. §). Tällaisia avohuollon tukitoimia ovat esimerkiksi taloudellinen ja muu tukeminen koulunkäynnissä, ammatin ja asunnon hankinnassa, työhön sijoittumisessa, harrastuksissa, läheisten ihmissuhteiden ylläpitämisessä sekä muiden henkilökohtaisten tarpeiden ylläpitämisessä. Lisäksi avohuollon tukitoimena voidaan järjestää tukihenkilö tai -perhe, kuntoutumis- ja terapiapalveluja, perhetyötä, koko perheen sijoitus perhe- tai laitoshoitoon, sekä muita lasta ja perhettä tukevia palveluja ja tukitoimia. (LsL 36. §.)

5.2 Kiireellinen sijoitus

Lapsi voidaan sijoittaa kiireellisesti perhehoitoon tai laitoshoitoon tai järjestää muulla tavoin hänen tarvitsemansa hoito ja huolto, jos lapsi on välittömässä vaarassa tai muutoin kiireellisen sijoituksen ja sijaishuollon tarpeessa (LsL 38. §). Muu kiireellisen sijoituksen peruste voi syntyä esimerkiksi tilanteessa, jossa vanhemmat ovat tilapäisesti estyneitä huolehtimaan lapsesta vaikka äkillisen sairastumisen tai onnettomuuden vuoksi (Taskinen 2007, 45). Välittömän vaaran tilanne voi tulla kysymykseen esimerkiksi jos lapsen vanhemmat ovat väliaikaisesti kykenemättömiä hoitamaan lasta, akuutissa perheväkivaltatilanteessa, lapsen epäillyn pahoinpitelyn aiheuttamien tutkimusten vuoksi, epäiltäessä lapsen luvaton maastavientiä tai lapsen omaan käyttäytymiseen liittyvissä vaaratilanteissa. Viimeksi mainittuja voivat olla lapsen päihteiden käyttöön, rikosten tekemiseen tai itsetuhoiseen käyttäytymiseen liittyvät tilanteet, joissa lapsi tarvitsee välittömästi kiireellistä hoitoa tai sijoitusta. (Taskinen 2007, 45.) Omien kokemusteni mukaan nuorten kohdalla kiireellisen sijoituksen tilanteessa kyse on yleensä ollut päihteiden käytön ja rikoskierteen sa-

manaikaisuudesta ja kiireellisen sijoituksen päätös on perustunut kierteen katkaisemisen tarpeeseen. Lapsen tai nuoren itsetuhoisen käyttäytymiseen liittyvissä tilanteissa on arvioitava myös mielenterveystahdosta riippumattoman hoidon mahdollisuus. Alle 18-vuotias voidaan määrätä tahdosta riippumattoman hoitoon, jos hoitoon toimittamatta jättäminen olennaisesti pahentaisi hänen sairauttaan tai vakavasti vaarantaisi hänen terveyttään tai turvallisuuttaan (Mielenterveyslaki 8. §).

Päätösvalta kiireellisestä sijoituksesta on sosiaalityöntekijällä (LsL 38. §). Ennen päätöstä on kuultava lasta ja lapsen hoidosta ja kasvatuksesta vastaavaa henkilöä. Kuuleminen voidaan jättää tekemättä, jos asian selvittämisestä aiheutuvasta viivytyksestä voi olla haittaa lapsen terveydelle, kehitykselle tai turvallisuudelle (LsL 38. §).

5.3 Huostaanotto ja sijaishuolto

Sosiaalitoimen velvollisuus huostaanottoon perustuu joko olosuhdekriteereihin tai käyttäytymiskriteereihin. Lapsi on otettava huostaan, jos puutteet lapsen huolenpidossa tai muut kasvuolosuhteet uhkaavat vakavasti vaarantaa lapsen terveyttä tai kehitystä, tai lapsi vaarantaa vakavasti terveyttään tai kehitystään käyttämällä päihteitä, tekemällä muun kuin vähäisenä pidettävän rikollisen teon tai muulla niihin rinnastettavalla käyttäytymisellään. Huostaanottoon ja sijaishuoltoon voidaan kuitenkin ryhtyä vain, jos avohuollon tukitoimet on todettu sopimattomiksi, mahdottomiksi tai riittämättömiksi ja sijaishuollon arvioidaan olevan lapsen edun mukaista. (LsL 40. §.) Sijaishuollolla tarkoitetaan huostaanotetun lapsen tai kiireellisesti sijoitetun lapsen hoidon ja kasvatuksen järjestämistä kodin ulkopuolella (LsL 49. §).

Huostaanotetun lapsen olinpaikasta, hoidosta, kasvatuksesta, valvonnasta sekä näiden toteuttamiseksi tarpeellisesta opetuksesta ja terveydenhuollosta päättää sosiaalitoimi, samoin kuin huostaanotetun lapsen ja hänen vanhempinsa ja muiden läheisten välisestä yhteydenpidon rajoittamisesta (LsL 45. §).

Huostaanotto on voimassa toistaiseksi ja se on lopetettava kun huostaanotolle ja sijaishuollolle ei ole enää tarvetta. Huostaanoton lopettamista koskevassa harkinnassa on otettava kuitenkin huomioon se, ettei huostaanoton lopet-

taminen saa selvästi olla lapsen edun vastaista. Lapsen etua harkittaessa on tällöin otettava huomioon sijaishuollon kesto aika, lapsen ja sijaishuoltoa antavan välisen kiintymyssuhteen laatu, lapsen ja hänen vanhempiansa välinen kanssakäyminen sekä lapsen mielipide. Huostaanotto lakkaa kuitenkin aina, kun lapsi täyttää 18 vuotta. (LsL 47. §.)

5.4 Rikosperusteiset sijoitukset

Ison-Britannian ja Suomen nuorisioikeusjärjestelmiä vertailevassa tutkimuksessa todetaan varovaisena johtopäätöksenä, että 10 - 17-vuotiaiden huostaanottopäätöksistä on noin kolmasosa tehty rikosperusteella. Tutkimuksen yhteenvedossa kuvataan eräiden Brittiläisten tutkijoiden kokevan suomalaisen järjestelmän ristiriitaiseksi, koska he uskovat että lapsia ja nuoria tulisi sulkea laitoksiin ainoastaan äärimmäisissä olosuhteissa ja silloinkin ainoastaan oikeusturvan turvaamiseksi. Tämä aiheuttaa kysymyksen siitä, toimiiko Suomessa virallisen oikeusjärjestelmän rinnalla ns. ”piilo-oikeusjärjestelmä”, jossa sosiaalityöntekijät, lääkärit ja psykiatrit toimivat portinvartijoina oikeushallinnon viranomaisten rinnalla? (Kuula, Pitts & Marttunen 2006, 336 – 337.)

Vuoteen 2005 kohdistuneessa tutkimuksessa selvitettiin rikosperusteisesti vastentahtoisesti huostaan otettujen ja laitoksiin sijoitettujen lasten ja nuorten määrää. Tutkimuksen mukaan noin 50 alle 15-vuotiasta ja noin 100 ikäryhmään 15 – 17-vuotias kuuluvaa nuorta joutuu vastentahtoisesti lastensuojelulaitokseen tekemiensä rikosten vuoksi Suomessa. Yleensä sijoitus tapahtuu paikkaan, jossa on hyvinkin raskaiden pakkotoimien käytön mahdollisuus. (Kuula & Marttunen 2009, 39). Pakkohoostaanottopäätösten analysoinnilla on tehty arvioita siitä, että vuositasolla Suomessa on noin 100 alle 15-vuotiasta ja noin 150 15–17-vuotiasta rikosperusteisesti tahdonvastaisesti sijoitettuna laitokseen. Samaan aikaan vankeja ikäryhmässä 15 – 17-vuotiaat on 2 – 5. (Kuula & Marttunen 2009, 40 – 41.) Tämä havainto tasaa Suomen kansainvälisesti matalaa nuorisovankimäärää, vaikka näidenkin huomioiden jälkeen on Suomen rikosperusteisten, vapaudenriistoon johtavien ratkaisujen määrä suhteutettuna ikäryhmään kansainvälisesti matala. (Kuula & Marttunen 2009, 39 – 41.) Havainnoista voidaan kuitenkin päätellä, että Suomessa lastensuojelujär-

jestelmä on nuorisirikollisuuden käsittelyssä rikosoikeusjärjestelmää huomattavasti merkittävämpi ja yleisempi (Marttunen 2008, 461).

6 NUORTEN ERITYINEN ASEMA RIKOSLAINSÄÄDÄNNÖSSÄ

Rikoslaki ei rankaise lapsia, ja nuorten rangaistukset ovat keskimääräistä lievempiä. Lievempää kohtelua voidaan perustella mm sillä, että nuoren tekemä rikos johtuu usein pikemminkin kypsymättömyydestä ja ajattelemattomuudesta kuin harkitusta ja tietoisesta toiminnasta. Erityiskohtelun perusteena on myös ymmärrys siitä, että ihmisen kasvuun kuuluu myös rajojen koettelu. (Lappi-Seppälä 2002a, 291.)

Nuoriin rikosentekijöihin liittyvät erityissäännökset perustuvat oletuksille, jotka liittyvät lapsuuteen ja nuoruuteen liittyviin henkilökohtaisiin ominaisuuksiin ja ikään liittyvään käyttäytymiseen ja jotka ilmenevät osittain myös lainsäädännöstä. Tällaisia ovat 1) ajattelemattomuus, joka perustuu oletukseen siitä, että nuoret rikkovat usein lakia ennemminkin ajattelemattomuuttaan, kuin tietoisesti ja harkitusti. Tähän perustuvat nuoria koskevat toimenpiteistä luopumissäännökset kuten syyttämättä jättäminen ja tuomitsematta jättäminen nuoruusperusteella. 2) Rajojen koettelu nähdään osana nuoren ikäkehitykseen liittyvää käyttäytymistä. Tällöinkään ei kyse ole kovin tietoisesta toiminnasta vaan ennemminkin itsenäistymiskehitykseen kuuluvasta kapinoinnista. Tällä perusteella erilaiset varoitukset voivat toimia jo sinänsä ojentavina toimenpiteinä. 3) Puutteellinen tieto ja tahto ovat nuoruusvaiheelle tyypillisiä, ajattelu- ja toimintaprosesseihin liittyviä ilmiöitä. Nuoren kyky ymmärtää tekojensa vääritys tai vakavuus oikeudellisessa mielessä ja kyky säädellä käyttäytymistä voivat olla puutteellisia. Tämän vuoksi rangaistukset mitataan aikuisia lievempinä (nuorisoalennus). 4) Nuoren käyttäytymiseen vaikuttamisen mahdollisuus nähdään yhtenä perusteena rikosentekijän iän huomioimiseen eri rangaistusten käytössä ja niiden sisällössä: nuoret ovat aikuisia vastaanottavaisempia kasvatuksellisille ja sosiaalistaville toimenpiteille. Lainsäädännössä tämä ilmenee sekä seuraamusten harkinnassa että seuraamusten sisällössä. 5) Sosiaalinen ympäristö ja sen vaikutukset on myös huomioitu nuoriin liittyvässä lainsäädännössä: vankila nähdään nuorille kaikkein haitallisimpana kasvuympäristönä. (Marttunen 2005, 522 – 524; ks. myös Harrinkari 1999, 31 – 32.)

6.1 Ikärajasäättely

Lastensuojelulain 6. § mukaan lapsena pidetään alle 18-vuotiasta ja nuorena 18–20-vuotiasta. Poliisin suorittamassa esitutkinnassa lapsena pidetään niin ikään alle 18-vuotiasta henkilöä (EPA 10. §). Kun puhutaan rikosoikeudellisessa mielessä nuorista rikosentekijöistä, tarkoitetaan ryhmää 15–20-vuotiaat. 15–17-vuotiaista käytetään vielä erikseen nimikettä *nuori henkilö*. Rikosoikeudessa alle 15-vuotiaat ovat lapsia. (Lappi-Seppälä 2002a, 301.)

Rikoslain (myöh. RL) 3. luvun 4. § mukaan on rangaistusvastuun edellytyksenä se, että tekijä on teon hetkellä täyttänyt viisitoista vuotta ja on syyntakeinen. Vaikka rikoksen tehnyt alle 15-vuotias ei joudu rikosoikeudelliseen vastuuseen, ei tämä kuitenkaan tarkoita ettei rikoksista koituisi mitään seurauksia (Savolainen, Hinkkanen & Pekkarinen 2007, 1). Alle 15-vuotiaan rikollinen toiminta voi johtaa poliisin tekemään lastensuojeluilmoitukseen ja sitä kautta lastensuojelutarpeen selvittämiseen (LsL 25. – 27. §). Lisäksi alle 15-vuotias on korvausvastuullinen rikoksella aiheutetuista vahingoista.

Rikosvastuun alentaminen on ajoittain saanut osakseen poliittisessa keskustelussa suurta huomiota. Eduskunnassa esitetyt, rikosvastuun ikärajan alentamista tai poistamista koskevat aloitteet ovat historiallisesti ainutlaatuisia (Harrinkari 2006, 268). Rikoslain yleisten oppien uudistamisen yhteydessä eduskunta päätti vuonna 2002 säilyttää 15 vuoden rikosvastuun ikärajan. Hallituksen esityksessä ikärajan pitämistä ennallaan perusteltiin mm. rankaisu – kuntoutus- ja kontrolli – tuki-vastapareilla. Lisäksi todettiin, että olisi väärin luoda tai olla ylläpitämässä kuvaa siitä, ettei yhteiskunnalla olisi mahdollisuutta puuttua nuorten tekemisiin, ennen kuin he täyttävät 15 vuotta. Lastensuojelutoimenpiteiden lisäksi alle 15-vuotias voidaan mm. asettaa vahingonkorvausvastuuseen. Hallituksen esityksessä ikärajan pysyttämistä ennallaan perusteltiin myös sillä, että vastuukärajan muuttaminen vaatisi olennaista muutosta rikosoikeuden toimintaperiaatteisiin nuorten ryhmässä. Tällaiselle muutokselle ei ollut aihetta sen enempää sosiaali- kuin oikeusviranomaisen näkökulmasta. (HE 44/2002 vp, 46–48.)

6.2 Rangaistuksen määräämisestä

Kuten aiemmin on todettu, voidaan nuoriin kohdistuvissa rangaistuskäytäntöjen perusteissa puhua erityisestä nuorisorikosoikeuden rangaistusteoriasta (Marttunen 2005, 524), jonka perusteena on nimenmaan tietyn erityisryhmän (alaikäiset) kohtelu rangaistuskäytännössä.

Yleiset rangaistusteoriat jaetaan kahteen pääryhmään: *Sovitusteoriat* perustelevat rangaistusta yksinomaan tapahtuneen teon perusteella. Rangaistus on oikeudenmukainen sovitus siitä, että tekijä on rikkonut lakia ja tekijä ansaitsee rangaistuksen. *Preventioteorioissa* rangaistuksella nähdään olevan uusia rikoksia ennaltaehkäisevä vaikutus. Yleisestävä vaikutus perustuu yleisesti ottaen rikoslain vaikutukseen yhteiskuntarauhan ylläpitäjänä. Tieto rikosten seuraamuksista vaikuttaa yhteiskunnan jäseniin niin, että he pidättäytyvät tekemästä rikoksia. Tämä tapahtuu pelotevaikutuksen, normien sisäistämisen ja epävirallisten normien vahvistumisen kautta. Erityisestävä vaikutus tarkoittaa seuraamuksen vaikutusta yksittäiseen rikosentekijään. Vaikutuslajeina ovat varoitus, sopeuttaminen ja vaarattomaksi tekeminen. Rangaistus tai seuraamus nähdään varoituksena siitä, että lakia on rikottu ja rikosten tekeminen on lopetettava. Rangaistukseen voidaan kytkeä myös sosiaalistavia, hoidollisia tai opetuksellisia elementtejä ja näiden avulla pyritään vaikuttamaan tekijän käyttäytymiseen. Vaarattomaksi tekeminen liittyy erityiseen piittaamattomuuteen lakia kohtaan ja tarkoittaa käytännössä uusien rikosten tekemisen estämistä esimerkiksi poistamalla hänet vapaasta yhteiskunnasta laitokseen. (Lappi-Seppälä 2002b, 373 – 375; Harrinkari 1999, 24 – 27; Marttunen 2005, 524 – 526.)

Marttusen mukaan erityisestävät näkökulmat saavat yleisestäviä suuremman painoarvon nuorisorikosoikeudessa (Marttunen 2005, 525 – 526). Nuoriin liittyvässä seuraamuskäytännössä joudutaan kuitenkin aina pohtimaan sitä, mikälainen vaikutus rangaistuksella on nuoren elämäntilanteeseen ja tulevaisuuteen. Omien kokemuksieni mukaan on toisaalta tärkeää se, että esimerkiksi nuorille tyypillisissä liikenne rikoksissa noudatetaan yleistä linjaa rangaistuskäytännöissä: yleisestävyyden kannalta on merkityksellistä, että mopon viritäminen kevytmoottoripyöräksi ja tämän aiheuttama liikenneturvallisuuden

vaarantaminen mitataan samalla rangaistusasteikolla kaikille nuorille riippumatta nuoren henkilökohtaisesta tilanteesta.

RL 6. luvun 3. § mukaan on rangaistusta määrättäessä otettava huomioon kaikki lain mukaan rangaistuksen määrään ja lajiin vaikuttavat perusteet sekä rangaistuskäytännön yhtenäisyys. Rangaistuksen mittaamisessa ovat vaikuttavina periaatteina yleisperiaate (RL 6:4), koventamisperusteet (RL 6:5), lieventämisperusteet (RL 6:6), kohtuullistamisperusteet (RL 6:7) ja rangaistusasteikon lieventäminen (RL 6:8). Näistä nuorten ryhmää olennaisesti koskevia säädöksiä ovat RL 6:6 ja RL 6:8. Rangaistusasteikkoa lievennetään muun muassa silloin, kun tekijä on ollut alle 18-vuotias. Tällöin tekijälle saa tuomita enintään kolme neljännessä rikoksesta säädetyn vankeus- tai sakkorangaistuksen enimmäismäärästä ja vähintään rikoksesta säädetyn rangaistuslain vähimmäismäärän (RL 6:8). Myös kohtuullistamisperuste voi tulla kyseeseen nuorten ryhmässä: RL 6:7.1 mukaan rangaistusta voi lieventää rikoksesta tekijälle rikoksesta johtunut muu seuraamus, esimerkiksi rikoksen perusteella tehty huostaanotto (Marttunen 2005, 595). Rikoslaisissa on myös muita nuoriin liittyviä säädöksiä (valinta ehdollisen ja ehdottoman vankeuden välillä, ehdollisen vankeuden oheisseuraamukset, nuorisorangaistus ja tuomitsematta jättäminen), joita selvitetään tarkemmin myöhemmin. Vuonna 2007 rangaistusasteikon lieventämisperusteista nuoruusperustetta sovellettiin 6,0 prosentissa kaikista oikeudenkäynnissä tuomituista (Lappi-Seppälä & Niemi 2008, 357).

6.3 Tuomitsematta jättäminen

Nuoria koskevat tuomitsematta jättämisen perusteet ovat pitkälti samankaltaisia kuin aiemmin (kohdassa 3.3) mainitut syyttämättä jättämisen perusteet. Tuomitsematta jättämisestä säädetään RL 6 luvun 12 §:ssä. Tuomitsematta jättämisen perusteina ovat vähäisyysperuste (RL 6:12.1), nuoruusperuste (RL 6:12.2), anteeksiannettavuusperuste (RL 6:12.3), kohtuusperuste (RL 6:12.4) (RL 6:12.4) jolloin erityisenä perusteena mainitaan sosiaali- ja terveydenhuollon toimet sekä konkurrenssiperuste (RL 6:12.5).

Seuraamusluonteinen tuomitsematta jättäminen on lievin tuomioistuimen käytössä oleva seuraamus. Kun perusteena on ymmärtämättömyys ja harkitse-

mattomuus, on selvää että tuomitsematta jättäminen selvästi yleisempää nuorten kohdalla kuin muissa ikäryhmissä. Nuoriin kohdistuvia tuomitsematta jättämispäätöksiä tehdään n. viisinkertainen määrä muihin ikäryhmiin verrattuna (Marttunen 2006, 296). Seuraamusluonteisen tuomitsematta jättämisen käyttö on vähentynyt 1990-luvun alkuun verrattuna. Syyksi tähän esitetään sitä, että syyttäjän tekemien syyttämättäjättämispäätösten yleistymisen on vähentänyt ja korvannut tuomitsematta jättämiskäytäntöä (Lappi-Seppälä & Niemi 2009, 355; Marttunen 2006, 296). Vuonna 2007 jätettiin ikäryhmässä 15–17-vuotiaat rangaistukseen tuomitsematta 4,3 prosenttia kaikista tuomioistuimissa tuomituista (Marttunen 2009, 407).

6.4 Sakko

Sakkorangaistus voidaan määrätä joko rangaistusmääräysmenettelyssä (ks. 3.3.) tai tuomioistuimessa. Lisäksi käytössä on rikesakko (RL 2a:8), joka on euromäärältään kiinteä sakkoa lievempi varallisuusrangaistus. Rikesakko saa olla enintään 200 euroa ja sitä ei saa muuntaa vankeudeksi. Rikesakko voidaan säätää seuraamukseksi virallisen syytteen alaisesta rikkomuksesta, josta säädetty ankarin rangaistus on sakkoa tai enintään kuusi kuukautta vankeutta (RL 2a:9). Yleisimmin rikesakko annetaan tieliikennelain (267/1981) säännösten tai määräysten vähäisestä rikkomisesta tai alkoholillaissa (1143/1994) säädettyjen alkoholijuomien nauttimiseen tai hallussa pitämiseen liittyvien säädösten rikkomisesta (RL 2a:9).

Sakkojärjestelmä perustuu päiväsakkoihin ja sakon määrän laskemisessa on kolme vaihetta:

1) Päiväsakkojen lukumäärää vahvistettaessa on vähimmäismääränä yksi ja enimmäismääränä 120 päiväsakkoa (RL 2a:1). Mikäli useista rikoksista tuomitaan yhteinen sakkorangaistus, on sen enimmäismäärä 240 päiväsakkoa (RL 7:3).

2) Päiväsakkojen rahamäärän laskeminen perustuu henkilön nettotuloihin. Rahamäärä on vahvistettava niin, että se on kohtuullinen sakotettavan maksukykyyn nähden (RL 2a:2). Kohtuullisuus perustuu laskentakaavaan, jossa sakotettavan keskimääräisistä kuukausituloista vähennetään normaalit verot

ja maksut sekä kiinteä peruskuluvähennys, joka on 255 euroa (asetus päiväsakon rahamäärästä 2. §). Vähennysten jälkeen päiväsakon rahamääräksi lasketaan jäljelle jäävästä summasta yksi kuudeskymmenesosa (RL 2a:2). Päiväsakon pienin rahamäärä on 6 euroa (A päiväsakon rahamäärästä 5.§). Sakon vähin kokonaismäärä on kuitenkin 50 euroa, kun kyseessä on mopolla ajettu ylinopeus ja 115 euroa, kun kyseessä on muulla moottorikäyttöisellä kulkuneuvolla ajettu ylinopeus (A päiväsakon rahamäärästä 7. §).

3) Sakon kokonaismäärä lasketaan kertomalla päiväsakkojen lukumäärä päiväsakon rahamäärällä (RL 2a:3). Sakkorangaistus on selvästi yleisin nuorille käytetty rangaistuslaji: vuonna 2007 tuomittiin 15–17 -vuotiaitten ikäryhmässä sakkoon 76 prosenttia kaikista tuomioistuimissa tuomitusta (Marttunen 2009, 407).

Mikäli sakkoa ei makseta ajallaan, lähettää Oikeusrekisterikeskus maksukehotuksen (laki sakon täytäntöönpanosta, myöh. Sakko TpL, 2:7). Sakon maksamatta jättäminen edelleen aiheuttaa Oikeusrekisterikeskuksen tekemän ulosottihakemuksen (Sakko TpL 2:8). Ulosottomies antaa maksukehotuksen, jota annettaessa on ilmoitettava, että saatava voidaan periä ulosottoimin. Lisäksi on ilmoitettava, että ellei sakkoa saada ulosottoiminkaan perityksi, tullaan maksuvelvollinen haastamaan muuntorangaistusoikeudenkäyntiin. (Sakko TpL 2:10.) Sakon maksamiselle voidaan myöntää maksuaikaa, mikäli maksaminen ei olisi mahdollista ilman kohtuutonta haittaa. Maksuaikaa voidaan myöntää enintään vuodeksi tai erittäin painavista syistä pidemmäksikin aikaa. (Sakko TpL 2:14.) Jos sakkoa ei saada ulosottoimin perityksi eikä maksaminen ole onnistunut maksuaikaa pidentämällä tai maksusuunnitelmalla, on maksuvelvollinen haastettava muuntorangaistuksen määräämistä koskevaan oikeudenkäyntiin (Sakko TpL 3:24). Syyttäjä saa jättää nostamatta vaatimuksen muuntorangaistuksen määräämisestä. Perusteet toimenpiteistä luopumiselle ovat pitkälti samankaltaiset kuin perusteet syyttämättä (3.3) tai tuomitsematta (6.3) jättämiselle. Toimenpiteistä luopumissäännöksissä mainitaan erikseen alle 18-vuotiaat: vaatimuksesta muuntorangaistuksen määräämiseksi voidaan luopua, jos sakkoon johtanut rikos on tehty alle 18-vuotiaana eikä rikoksesta ole säädetty ankarampaa rangaistusta kuin sakkoa tai vankeutta enintään kuusi kuukautta (Sakko TpL 3:28.2).

6.5 Ehdollinen vankeusrangaistus

Määräaikainen, enintään kahden vuoden vankeusrangaistus voidaan määrätä ehdolliseksi, jollei rikoksen vakavuus, rikoksesta ilmenevä tekijän syyllisyys tai tekijän aikaisempi rikollisuus edellytä ehdottomaan vankeuteen tuomitsemista. Alle 18-vuotiaana tehdystä rikoksesta ei kuitenkaan saa tuomita ehdottomaan vankeusrangaistukseen, elleivät painavat syyt sitä vaadi (RL 6:9). Ehdolliseen vankeuteen voidaan liittää myös oheisseuraamuksia. Jos ehdollista vankeutta on yksin pidettävä riittämättömänä, voidaan sen ohessa tuomita sakkoa tai yhdyskuntapalvelua. Lisäksi alle 21-vuotias voidaan määrätä valvontaan. (RL 6:10.) Ehdollinen vankeus on sakon jälkeen toiseksi yleisin tuomioistuimissa nuorille annettu rangaistuslaji. Vuonna 2007 tuomittiin ehdolliseen vankeuteen 17,6 prosenttia kaikista tuomioistuimissa tuomituista 15 – 17-vuotiaista (Marttunen 2009, 407). Ehdottoman vankeusrangaistuksen osuus samana aikana samassa ikäryhmässä oli 1,3 prosenttia (emt.).

Ehdollisen vankeusrangaistuksen yhteydessä on syytä korostaa joitakin siihen liittyviä käsitteitä, joita nuorten ja joskus julkisuudenkin on välillä vaikea mieltää. Kun määräaikainen vankeus määrätään ehdolliseksi, luullaan helposti että rangaistus on kärsitty, kun tuomitsemisesta on kulunut vankeusrangaistuksen pituinen aika. Tosiasiassa merkityksellistä on koeajan pituus. Ehdollisen vankeuden sisältö määrittyy niin, että rangaistuksen täytäntöönpano lykkäytyy koeajaksi, joka voi olla vähintään vuosi ja enintään kolme vuotta (RL 2b:3). Siis: jos kuuden kuukauden pituinen vankeusrangaistus tuomitaan ehdollisena, ja koeajan pituus on 1 vuosi 6 kuukautta, on kuuden kuukauden vankeusrangaistus voimassa 1,5 vuotta. Ehto sille, että rangaistusta ei joudu suorittamaan vankilassa on, ettei koeaikana syyllisty rikokseen, josta voi saada ehdottoman vankeusrangaistuksen (RL 2b:5).

6.6 Valvonta

Rikoksen alle 21-vuotiaana tehnyt voidaan tuomita ehdollisen vankeuden tehosteeksi koeajaksi valvontaan, jos tätä on pidettävä perusteltuna tekijän sosiaalisen selviytymisen edistämiseksi sekä uusien rikosten ennaltaehkäisemiseksi (RL 6:10). Ehdollista vankeutta koskeva laki muuttui syyskuussa 2001. Ennen lakimuutosta nuori rikoksentekijä määrättiin automaattisesti valvontaan,

ellei oikeus erikseen määrännyt, ettei valvontaan asettaminen ollut tarpeen. Tuolloin edellytyksenä oli se, että nuoren katsottiin ”ojentuvan ilman valvontaa”. Nykyisen säännöksen mukaan valvontaan on tuomittava erikseen. (Väkiparta & Marttunen 2009, 9; Marttunen 2005, 603.)

Valvonnan organisoinnista vastaa rikosseuraamusvirasto, 1.1.2010 alkaen rikosseuraamuslaitos (NuorRikL 9. §). Käytännössä alle 18-vuotiaitten valvonasta huolehtivat monilla paikkakunnilla sosiaalitoimen työntekijät osana lastensuojelu- ja nuorisotyötä (Väkiparta & Marttunen 2009, 20). Tällöin kyseessä on yksityisvalvoja (NuorRikA 4. §), vaikka sosiaali- tai nuorisotyöntekijä hoitaisi valvonnan virkatyönään. Sosiaalitoimen työntekijöiden huolehtiminen alaikäisten valvonnoista on perusteltua, koska suurimmassa osassa näistä tapauksista on nuori ollut sosiaalitoimen asiakkaana jo ennen valvonnan alkamista. Sosiaali- ja lastensuojeluviranomaisten vastuuta 15 – 17-vuotiaiden nuorten hoitotoimenpiteistä on myös syytä korostaa etenkin nuorimpien rikosten tekijöiden kohdalla, koska rikosten tekeminen on yleensä merkki nuoren ja perheen tuen tarpeesta. (Väkiparta & Marttunen 2009, 20 – 21.)

Omien kokemuksieni mukaan yksityisvalvojana toimiminen ja valvonnan sisältö vastaavat pitkälti niitä tukitoimia, joita nuoren tilanne vaatisi joka tapauksessa. Sosiaalitoimen tukitoimien lisäksi esitetyn ja määrätyn valvonnan tulisi näin ollen kytkeytyä nimenomaisesti uusien rikosten ennaltaehkäisyyn. Toinen peruste valvontaan määräämisen esittämiselle on yleensä se, ettei nuori tai hänen perheensä ole sitoutunut yhteistyöhön sosiaalitoimen kanssa. Kun valvonta on tuomioistuimen määräämä oheisrangaistus, on tällöin kyseessä tuen ja kontrollin lähentäminen toisiinsa.

Valvonnan tavoitteina on nuoren sosiaalisen toimintakyvyn ja vastuuntunnon vahvistaminen. Nuoren olisi lisäksi opittava ymmärtämään rikoksiin johtavat tilanteet ja rikosten seuraukset. Valvontaan voidaan katsoa myös kuuluvan tarpeenmukainen palveluohjaus (HE 229/2009 vp, 7).

Eduskunnan lakivaliokunnassa on käsittelyssä (kevättalvi 2010) lakiesitys ehdollisen vankeuden valvonnasta. Esityksen mukaan valvonnan määräytymisperusteet pysyisivät ennallaan ja valvonnan tarkoitusta toteutettaessa yhdistettäisiin valvonnalle keskeiset tuki ja kontrolli. Valvonnan täytäntöönpanosta

huolehtisi Rikosseuraamusvirasto, jonka virkamies toimisi virallisena valvojana. Valvojan avuksi voitaisiin esityksen mukaan määrätä henkilö, joka suostuu tehtävään ja jolla on tehtävään soveltuva koulutus ja työkokemus. Tällaiselle apuvalvojalle soveltuva koulutus voisi olla esimerkiksi sosiaali-, terveys- tai kasvatusalan koulutus.

Esityksessä valvonnan sisältö koostuisi valvojan ja valottavan säännöllisistä tapaamisista, joissa seurattaisiin valvottavan olosuhteita ja niissä tapahtuvia muutoksia. Tapaamisten tavoitteena olisi valvottavan tukeminen rikoksettoomaan elämään. Valvonta voisi sisältää myös nuoren rikoksentekijän sosiaaliseen toimintakykyyn ja elämänvalmiuksien parantamiseen valmentavia ohjelmia. Tältä osin uudistusesitykset muistuttavat osittain nuorisorangaistuksen sisältöjä. Keskeistä on kuitenkin se, että ehdollisen vankeusrangaistuksen valvonnalla ja nuorisorangaistuksella on toisistaan riittävästi erotettavat sisällöt.

Aiempiin säännöksiin verrattuna keskeisimmän muutokset uuden lain esitöissä liittyvät valvontaan liittyvään kontrolliin ja valvottavan velvollisuuksien rikkomisesta aiheutuviin sanktioihin. Valvontatapaamisissa ja valvontaan liittyvissä tilaisuuksissa olisi ehdoton päihteettömyyden vaatimus. Päihteidenkäyttöön liittyvissä epäilyissä olisi valvottava velvoitettava suorittamaan puhalluskoe tai antamaan virtsa- tai sylkinäyte. Valvojan tai apuvalvojan olisi lisäksi kirjattava ilmeiset päihteiden vaikutuksen alaisena esiintymiseen liittyvät havainnot. Mikäli valvottava kieltäytyisi päihdetestistä, voitaisiin määrätä häneltä otettavaksi verinäyte. Valvottava voitaisiin lisäksi noutaa valvontatapaamiseen poliisin virka-apua käyttäen, mikäli hän jättäisi saapumatta valvontatapaamiseen ilman hyväksyttävää syytä. Velvollisuuksien rikkomisesta seuraisi valvottavalle suullinen tai kirjallinen huomautus. Vakavammista rikkomuksista seuraisi kirjallinen varoitus tai tuomioistuimessa määrätty valvonta-ajan pidennys. (HE 229/2009 vp, 26 – 39 ja 44 – 47.) Ehdollisen vankeuden valvontaan liittyvät säädösesitykset vastaavat osaltaan nuorisorangaistuksesta annetun lain säädöksiä, joita selvitetään tarkemmin seuraavassa luvussa.

Uusien valvontojen määrä on laskenut tasaisesti. Vuonna 2003 uusia valvontoja alkoi 904 ja vuonna 2007 alkoi 648 uutta valvontaa (rikosseuraamusvirasto 2010).

6.7 Nuorisorangaistus

Laki nuorisorangaistuksesta (NRL) tuli voimaan vuonna 2005. Tätä ennen nuorisorangaistusta kokeiltiin seitsemässä käräjäoikeudessa vuodesta 1997 alkaen. Kolmivuotiseksi tarkoitettua kokeilua jatkettiin kahteen eri kertaan niin, että kokeilun kokonaisaika oli yhteensä kahdeksan vuotta. (Marttunen 2005, 606). Nuorisorangaistuksen kehittäminen lähti tarpeesta monipuolistaa vapaudessa suoritettavien seuraamusten valikoimaa ja huomioida tässä laajemmin yksittäisen rikoksesta tuomittavan nuoren elämäntilanne. Taustalla oli myös tarve ottaa huomioon tutkimuksissa osoitettu alle 18-vuotiaiden ongelmaryhmä, joka edusti noin 10 prosenttia tuomituista. Tälle ryhmälle ei ehdollinen vankeus näyttänyt toimivan riittävänä varoituksena. Kun alle 18-vuotiasta ei voitu tuomita ehdottomaan vankeuteen kuin erittäin painavista syistä, oli tarpeen kehittää riittävän tuntuva vaihtoehto. (HE 102/2004 vp, 3.) Marttunen esittää, että nuorisorangaistuksen luomisen julkilausuttuja tavoitteita oli kolme: 1) Moitteen tehostaminen ja konkretisoiminen. Nuorisorangaistus on nuorelle huomattavasti tuntuvampi seuraamus kuin ehdollinen vankeusrangaistus ja valvonta. 2) Seuraamusjärjestelmän porrastaminen. Nuorisorangaistuksen kohderyhmänä ovat ne nuoret, jotka eivät ole ojentuneet ehdollisista vankeusrangaistuksista mutta joiden vankilaan lähettämistä halutaan välttää. 3) Seuraamuksen räätälöinti yksilöllisten tarpeiden mukaan. Nuorisorangaistukselle keskeisiä ovat sosiaalistavat ja rikosten ehkäisyyn tähtäävät erityispreventiiviset toimet. (Marttunen 2005, 607 – 608.)

Nuorisorangaistukseen tuomitsemisen edellytyksistä säädetään RL 6. luvun 10a §:ssä, jonka mukaan alle 18-vuotiaana tehdystä rikoksesta voidaan tuomita nuorisorangaistukseen, jos sakkoa pidetään riittämättömänä rangaistuksena mutta painavat syyt eivät vaadi ehdottoman vankeusrangaistuksen tuomitsemista. Toinen edellytys on se, että nuorisorangaistukseen tuomitsemista on pidettävä perusteltuna nuoren sosiaalisen selviytymisen edistämiseksi ja uusien rikosten ehkäisemiseksi.

Nuorisorangaistuksen kesto on vähintään neljä kuukautta ja enintään yksi vuosi, ja nuori on valvonnassa rangaistuksen ajan. Nuorisorangaistuksen sisältönä ovat valvontatapaamiset, sosiaalista toimintakykyä edistävät tehtävät ja ohjelmat sekä niiden yhteydessä annettava tuki ja ohjaus. Nuorisorangaistukseen voi myös kuulua valvonnassa tapahtuvaa työelämään tutustumista. Täytäntöönpanoon liittyvä osallistumisvelvoite on rajattu enintään kahdeksaan viikkotuntiin. (NRL 2. §.) Nuorisorangaistuksen sisältöohjelma käsittää seuraavat osiot: motivoiva keskustelutarja, rikoskeskustelut, sosiaaliin taitoihin liittyvä ohjelma, suuttumuksen hallintaosio, liikenneosio, päihdeosio ja yhteiskunnan perustoimintoja koskeva ohjelma. Seuraamuksen kokonaissisältö suunnitellaan kuitenkin kunkin nuoren tarpeita vastaavaksi. Ainoastaan rikoskeskustelut kuuluvat jokaiseen nuorisorangaistukseen. (Marttunen 2009, 411 – 412.)

Nuorisorangaistukseen kuuluu myös tukitoimien ohella kontrolliin liittyviä säädöksiä. Mikäli tuomittua ei tavata tai hänen oleskelupaikkaansa ei saada selvälle, voidaan hänet etsintäkuuluttaa ja kehottaa häntä määräpäivään mennessä ottamaan yhteyttä Kriminaalihuoltolaitokseen uhalla, että nuorisorangaistuksen sijaan voidaan tuomita muu rangaistus (NRL 8. §). Kontrollitoimiin kuuluvat myös päihteiden käytön valvonta (NRL 13. §), nouto poliisin virka-apua käyttäen (NRL 15. §) ja rikkomustapauksissa uhka nuorisorangaistuksen sijaan tuomittavasta muusta rangaistuksesta (NRL 17. – 20. §).

Nuorisorangaistuksen käyttö oli kokeilun alussa nihkeää, kokeilun keskivaiheella käyttö aktivoitui ja loppua kohti jälleen laski. Uuden lain ja valtakunnallistamisen jälkeen on nuorisorangaistuksen käyttö edelleen ollut hyvin vähäistä. (Marttunen 2009, 413.) Marttunen mukaan nuorisorangaistuksen käyttöedellytykset ja sisältö ilmentävät kognitiivis-behavioraalisesti suuntautunutta sosiaali- ja lastensuojelutyötä, joka on rikosoikeudelliselle seuraamusjärjestelmälle vieras käsite (Marttunen 2008, 291).

Nuorisorangaistus on hyvistä sisällöistään ja tavoitteistaan huolimatta jäänyt toistaiseksi kuolleeksi kirjaimeksi suomalaisessa nuorisorikosoikeudessa. Selvää syytä sen käytön vähäisyydelle ei ole pystytty selvittämään (ks. Marttunen 2008, 291 – 301).

6.8 Muita rikosten seuraamuksia

6.8.1 Vahingonkorvaus

Oikeustoimikelpoisuus ja rikosoikeudellinen syyntakeisuus eivät poissulje alaikäisen vahingonkorvausvastuuta. Myös alle 15-vuotiaat ovat korvausvelvollisia tuottamuksellaan aiheuttamista vahingoista. (Mononen 2005, 129.) Vahingonkorvauslaki (VahL) on lähtökohdiltaan varsin yksiselitteinen: Joka tahallisesti tai tuottamuksesta aiheuttaa toiselle vahingon, on velvollinen korvaamaan sen (VahL 2:1.1). Tuottamuksen arvioinnissa huomio kiinnitetään siihen, onko vahingon aiheuttanut henkilö poikennut vastaavassa asemassa oleville yleisesti asetetuista huolellisuusvaatimuksista. Alaikäisten osalta tuottamusarviointi on normaalia lievempää. (Mononen 2005, 126.) Vahingonkorvauslaki määrittää alle 18-vuotiaalle veloitteen korvata sen määrän, joka harkitaan kohtuulliseksi huomioon ottaen lapsen tai nuoren iän, kehitystason, teon laadun, lapsen tai nuoren sekä vahingon kärsineen varallisuuden ja muut olosuhteet (VahL 2:2). Vahingonkorvaussummaa voidaan sovittaa vastaamaan vahingon aiheuttajan olosuhteita (VahL 2:1.2), jolloin alaikäiseen kohdistuvan sovittelun perusteena voivat olla 2:2:ssa mainitut syyt. On huomattava, että vahingonkorvauslaissa mainittu sovittelu tarkoittaa eri asiaa kuin alla luvussa 6.7.2 kuvattu sovittelu.

Nuoret voivat syyllistyä rikoksiin myös ryhmissä, jolloin rikoksella aiheutetun vahingon on voinut aiheuttaa useampi nuori. Tällöin puhutaan yhteisvastuullisesta korvausvelvollisuudesta (VahL 6:2). Käytännössä yhteisvastuulliseen korvaukseen velvoitetut vastaavat kukin koko korvaussummasta. Tällainen tilanne voi tulla vastaan, jos useasta korvausvelvollisesta vain yhdellä on maksukykyä (VahL 6:3.2). Nuorten kohdalla tilanne voi muodostua pitkäkestoiseksi ongelmaksi, jos korvaussummaa ei ole maksettu ja asia on viety ulosottoon. Jos yhteisvastuulliseen korvaukseen tuomitusta nuorten joukosta vain yksi työllistyy myöhemmin, voi hän joutua maksamaan ulosottoteitse yksin koko korvaussumman, joka on saattanut moninkertaistua korkojen kerääntymisen seurauksena.

6.8.2 Sovittelu

Moderni rikosten sovittelun kokeilutoiminta käynnistyi Yhdysvalloissa ja Kanadassa 1970-luvun alussa. Suomessa toiminta alkoi vuonna 1983 Vantaalla Suomen Akatemian kokeilu- ja tutkimustoimintana. (Iivari 2007, 9.) Laki rikosasioiden ja eräiden riita-asioiden sovittelusta (1015/2005) annettiin 9.12.2005 ja se tuli voimaan 1.1.2006. Lain mukaan sovittelua tuli olla saatavilla kaikkialla Suomessa 1.6.2006 alkaen. (Iivari 2007, 11.) Heinonen näkee sovittelun tuoneen Suomalaiseen kriminaalipoliittiseen ajatteluun uuden mahdollisuuden seuraamusten yksilöllistämiseen (Heinonen 2002, 93).

Lain rikosasioiden ja eräiden riita-asioiden sovittelusta (SovL) 1. § mukaan sovittelulla tarkoitetaan maksutonta palvelua, jossa rikoksesta epäillylle ja rikoksen uhrille järjestetään mahdollisuus puolueettoman sovittelijan välityksellä kohdata toisensa luottamuksellisesti, käsitellä rikoksesta sen uhrille aiheutuneita henkisiä ja aineellisia haittoja sekä pyrkiä omatoimisesti sopimaan toimenpiteistä niiden hyvittämiseksi. Sovittelussa rikoksen tekijä ja uhri pyrkivät löytämään välittäjänä toimivan sovittelijan avustuksella tavan, jolla rikoksen aiheuttama vahinko korjataan. (Lappi-Seppälä 2002c, 506.) Sovittelua koskevan aloitteen voi tehdä rikoksesta epäilty, rikoksen uhri, poliisi- tai syyttäjäviranomainen taikka muu viranomainen (SovL 13 §). Muu viranomainen voi olla myös sosiaaliviranomainen: lastensuojelulain mukaan on sosiaalihuollosta vastaavan toimielimen ohjattava lapsi tarvittaessa sovitteluun (LsL 24. §).

Sovittelu on rikosprosessille vaihtoehtoinen tai sitä täydentävä menettely. Sovittelu voi johtaa seuraamusluonteiseen toimenpiteistä luopumiseen tai rangaistuksen lieventämiseen tai se voi korvata oikeudenkäynnin joko kokonaan tai osittain. Lähestymistapana sovittelu poikkeaa niin rikosoikeudellisesta kuin terapeuttisesta ajattelusta: keskeistä on ongelmatilanteen selvittäminen, mistä syystä sovittelua voidaan luonnehtia ratkaisukeskeiseksi lähestymistavaksi. (Iivari 2007, 19 – 20.)

Käytännössä sovittelu tapahtuu niin, että kun asia on ohjattu sovittelutoimistoon ottaa sovittelija yhteyttä jutun asianosaisiin. Kun kaikki asianosaiset ovat ilmaisseet halukkuutensa sovitteluun, hankkii sovittelija tarvittavat asiakirjat ja muun materiaalin ja järjestää sovitteluistunnon tai istuntoja. Lapsiin tai nuoriin

liittyvissä asioissa on muistettava, että huoltaja voi osallistua sovitteluun. (Iivari 2007, 35 – 38.)

Nuorten kannalta sovittelun merkitystä ei voi ylikorostaa. Onnistunut sovittelu voi johtaa syyttämättä tai tuomitsematta jättämiseen. Näissä tapauksissa keskeistä on se, että sovittelun kautta nuori on kohdannut vastuunsa tapaamalla rikoksen uhrin henkilökohtaisesti ja sopimalla tämän kanssa aiheuttamastaan vahingosta. Vaikka asia etenisi sovittelusta huolimatta oikeuskäsittelyyn, poistaa toteutunut sovittelu oikeudessa muuten määrättävät korvausvelvoitteet ja näiden aiheuttaman ulosottohaitan. Myös nuorille tyypilliset yhteisvastuutilanteet on mahdollista hoitaa sovittelun kautta selkeämmin, kuin oikeuden määräämällä yhteisvastuullisella korvauksella (ks. 6.7.1, viimeinen kappale).

Sovittelun määrällinen asema ja kriminaalipoliittinen merkitys ovat viime aikoina korostuneet (Marttunen 2009, 405). Vuonna 2008 tuotiin rikosten ja riita-asioiden sovitteluun kaikkiaan 11 120 asiaa. Näistä tekijöiksi epäiltyjä alle 21-vuotiaita oli 47 prosenttia. 15–17-vuotiaiden osuus oli 20 prosenttia. (Iivari, Säkkinen & Kuoppala 2009, 1, 4–5.)

6.8.3 Rikosrekisterimerkintä

Nuorten ja heidän vanhempiensa keskuudessa on usein virheellisiä tietoja rikosrekisterimerkinnästä ja siitä, missä tilanteissa merkintä rekisteriin tulee. Jos lapsi tai nuori jää kiinni vaikka näpistyksestä, saatetaan asiaa selvitetessä ensimmäiseksi kysyä, ”tuleeko tästä merkintä rikosrekisteriin?” tai ”kuinka kauan tästä näkyy merkintä?” Myös viranomaisten piirissä saatetaan rikosrekisterimerkinnästä antaa väärää informaatiota: esimerkiksi sosiaalitoimistossa kuulee ajoittain nuoren asiassa pidettävässä neuvottelussa sosiaalityöntekijän kertovan nuorelle näpistyksen aiheuttamasta merkinnästä, jolla on haitallinen vaikutus tulevaisuudessa työpaikan saamiselle.

Todellisuudessa oikeusrekisterikeskuksen ylläpitämään rikosrekisteriin tulee merkintä Suomessa tuomituista ehdottomasta vankeusrangaistuksesta, yhdyskuntapalvelusta, ehdollisesta vankeusrangaistuksesta, ehdollisen vankeuden ohella tuomitusta sakosta, yhdyskuntapalvelusta tai valvonnasta, nuorisorangaistuksesta, nuorisorangaistuksen sijasta tuomitusta sakosta, viralta-

panosta tai rangaistukseen tuomitsematta jättämisestä, jonka perusteena on RL 3. luvun 4. §:n syyntakeettomuutta koskeva 1. tai 2. momentti (rikosrekisterilaki 2. §). Rikosrekisteriin merkityt tiedot on pidettävä salassa (rikosrekisterilaki 3. §). Henkilöä koskeva tieto voidaan luovuttaa rikosrekisteristä tuomioistuimelle; viralliselle syyttäjälle; rikosseuraamusvirastolle; valtioneuvoston oikeuskanslerille; eduskunnan oikeusasiamiehelle ja esitutkintaviranomaiselle pakkokeinoasiaa varten (rikosrekisterilaki 4. §). Lisäksi rikosrekisteristä luovutetaan henkilöä koskevat tiedot Suomen viranomaiselle asiassa, joka koskee passia tai viisumia; turvallisuusselvityksistä annetussa laissa (177/2002) tarkoitetun turvallisuusselvityksen tekemistä; henkilön luotettavuuteen liittyvää viranomaisen lupaa tai hyväksyntää; henkilön valintaa koulutukseen tai tehtävään, joka liittyy valtion turvallisuuteen, yleiseen järjestykseen ja turvallisuuteen, ulkoasiainhallintoon, Suomen kansainvälisiin suhteisiin, oikeushallintoon, keskuspankkitoimintaan tai rahanvalmistukseen ja jossa edellytetään henkilön erityistä luotettavuutta; turvallisuusvalvontaa sekä lapsen huostaanottoa (rikosrekisterilaki 4a. §). Rikosrekisterilain 6. § mukaan yksityinen henkilö saa itseään koskevan otteen rekisteristä viisumia, työlupaa, oleskelulupaa tai muuta niihin verrattavaa syytä varten. Lisäksi henkilö saa itseään koskevan maksuttoman otteen voidakseen ryhtyä sellaiseen tehtävään, johon kuuluu työskenteleä alaikäisten parissa ja jossa ote on lasten kanssa työskentelevien rikostaustan selvittämisestä annetun lain (504/2002) mukaan toimitettava työnantajalle.

Tietojen poistuminen rikosrekisteristä riippuu merkinnän aiheuttaneet rangaistuksen ankaruudesta: tieto ehdollisesta vankeudesta, ehdollisen vankeuden ohessa tuomitusta sakosta, yhdyskuntapalvelusta tai valvonnasta, nuorisorangaistuksesta, nuorisorangaistuksen sijasta tuomitusta sakosta, viralta panosta ja yhteisösakosta poistetaan viiden vuoden kuluttua lainvoimaisesta tuomion antamispäivästä. Merkintä poistetaan kymmenen vuoden kuluttua, kun kyseessä on ollut ehdoton, enintään kahden vuoden vankeusrangaistus ja yhdyskuntapalvelus. Merkintä säilyy kaksikymmentä vuotta, kun kyseessä on ollut ehdoton yli kahden ja enintään viiden vuoden vankeusrangaistus tai syyntakeettomuusperusteinen (RL 3. luvun 4. §:n 1. tai 2. momentti) rangaistukseen tuomitsematta jättäminen. Muissa tapauksissa rikosrekisterimerkintä poistetaan vasta henkilön kuoltua tai täytettyä 90 vuotta. (rikosrekisterilaki 10. §.)

7 SOSIAALITOIMI JA NUORISOPROSESSI KOTKASSA

7.1 Sosiaalityön organisaatio Kotkassa

Kotkan kaupungissa toteutettu laajamittainen organisaatiouudistus astui voimaan 1.1.2008. Uudistuksen myötä Hyvinvointipalvelujen tehtäväalue jakautuu neljän lautakunnan (sosiaali- ja terveys, lasten- ja nuorten, kulttuuri ja liikunta) alaisiin vastuualueisiin. Sosiaali- ja terveyslautakunnan alaisena toimivat terveydenhuollon, vanhustenhuollon ja sosiaalihuollon vastuualueet. Sosiaalihuollon vastuualue jakautuu sosiaalityön, maahanmuuttajatyön ja vammaistyön palvelualueisiin. (Kotkan kaupungin kotisivut 2009.) Kotkan kaupungin sosiaalihuollon vastuualueen toimintasäännön mukaan sosiaalihuollon vastuualueen tehtävänä on asukkaiden elämänhallinnan edistäminen järjestämällä, tuottamalla ja kehittämällä sosiaalihuoltoon kuuluvia palveluja sekä huolehtimalla niiden oikeudenmukaisesta, tasa-arvoisesta ja tarpeeseen perustuvasta kohdentamisesta (Sosiaalihuollon vastuualueen toimintasääntö 2008, 1). Sosiaalityön palvelualue jakautuu seitsemään tehtäväalueeseen, jotka ovat: sosiaalityö, sosiaalipäivystys ja kriisityö, lapsiperhetyö, työllistäminen ja työllistymistä tukevat palvelut, sijaishuolto, neuvontapalvelut sekä erityisesti nuorten asioihin erikoistunut työryhmä, Nuorten ja perheiden erityispalvelut. Sosiaalityön palvelualueetta johtaa sosiaalityön johtaja. (Sosiaalihuollon vastuualueen toimintasääntö 2008, 2.)

Kotkan sosiaali- ja terveyslautakunnan johtosäännön 4. § 13. kohdan mukaan lautakunnan tehtävänä on päättää lautakunnan puhevallan käytöstä. Sosiaalihuollon vastuualueetta johtaa sosiaalijohtaja, jonka tehtäviin kuuluu henkilöstön sijoittaminen palvelualueelle. (Sosiaali- ja terveyslautakunnan johtosääntö 2009, 3.) Sosiaalijohtaja allekirjoittaa vastuualueen johtajana lautakunnan toimituskirjat, kirjelmät ja valtakirjat. Johtosäännön mukaan vastuualueen johtajat voivat omalta osaltaan siirtää päätösvaltaa alaisilleen viranhaltijoille (Sosiaali- ja terveyslautakunnan johtosääntö 2009, 4).

7.2 Nuorten ja perheiden erityispalvelut

Nuorten ja perheiden erityispalvelujen kuvaus perustuu siihen, että olen toiminut ko. yksikössä erityisperhetyöntekijänä vuoden 1997 alusta ja sen vastavana ohjaajana vuoden 2008 alusta.

Nuorten ja perheiden erityispalvelujen toiminta käynnistyi 1.10.1995 kun lasten kotien resurssista irrotettiin kahden vakanssin työpanos uuden toimintamallin kehittämistyöhön. Uusien työmallien kehittämistarpeen taustalla oli mm. se, että Kotkassa oli valtakunnallisesti mitaten huomattavan suuri määrä lastensuojeluperustein kodin ulkopuolelle sijoitettuja lapsia ja nuoria. Uusia työmalleja lähdettiin kehittämään varsin ennakkoluulottomasti ja erilaisten kokeiluvaiheiden jälkeen työn kohteeksi määrittyivät lähinnä murrosikäiset nuoret ja heidän perheensä.

1.1.2008 voimaan astuneen organisaatiouudistuksen yhteydessä yhdistettiin aiemmin omina yksikköinä toimineet erityisperhetyö ja nuorten tukiasuntotoiminta. Yhdistämisen tarkoituksena oli nivoa yhteen samantyyppisten asiakasryhmien asioiden hoitaminen ja muodostaa tiivis asiantuntijakeskittymä nuorten avohuollon ja lastensuojelutyön käytännön hoitamiseen. Nuorten ja perheiden erityispalvelut sijoittuvat organisaatiossa sosiaalityön palvelualueelle rinnakkais- ja yhteistyötoimijoina mm. sosiaalityön ja sijaishuollon kanssa. Nuorten ja perheiden erityispalvelujen toiminta jakautuu kolmeen kokonaisuuteen: erityisperhetyöhön, nuorten tukiasuntotoimintaan ja nuorisoriikosprosessiin.

Taskisen (2009, 10 – 13) mukaan lasten suojelun kokonaisuus muodostuu peruspalveluista, ehkäisevästä lasten suojelusta sekä lapsi- ja perhekohtaisesta lastensuojelusta. Ehkäisevää lastensuojelua voi olla myös muualla kuin lastensuojelussa tarjottava erityinen tuki. Varsinaisen lapsi- ja perhekohtaisen lastensuojelun muotoja ovat lastensuojelutarpeen selvitys, avohuolto, kiireellinen sijoitus, huostaanotto, sijaishuolto ja jälkihuolto.

Lastensuojelulain näkökulmasta nuorten ja perheiden erityispalveluissa asiakkaita voi olla kahdessa tilanteessa. Ehkäisevän lastensuojelun vaiheessa aloitteen asiakkaaksi tulosta voi tehdä koulu / oppilashuolto, poliisi, psykiatrian

palvelut tai asiakas itse. Työskentely painottuu tällöin nuoren ja hänen perheensä tilanteen kartoittamiseen, arviointiin ja tukitoimien tarjoamiseen. Käytännön työ painottuu nuorten ja hänen vanhempiensa tapaamisiin, tavoitteiden asettamiseen ja niiden seuraamiseen. Olennaista on myös yhteistyö nuoren ja perheen asioissa toimivien muiden tahojen, esimerkiksi koulun kanssa. Samalla arvioidaan myös varsinaisen lapsi- ja perhekohtaisen lastensuojelun tarvetta ja tehdään tarvittaessa joko pyyntö lastensuojelutarpeen arvioimiseksi tai lastensuojeluilmoitus (LsL 25. §, 25a. §, 26. § ja 27. §).

Varsinaisen lapsi- ja perhekohtaisen lastensuojelun puitteissa nuorten ja perheiden erityispalvelut toimii avohuollon tukitoimien tai jälkihuollon käytännön toteuttajana. Tällöin yhteydenotto tulee aina lastensuojelun sosiaalityöntekijältä ja työn tavoitteista sekä toimintatavoista sovitaan LsL 30. § mukaisessa asiakassuunnitelmassa, jota tarkistetaan sovituin väliajoin.

Nuorten ja perheiden erityispalvelujen yhteydessä toimii myös oma, perusopetuksen 7. – 9. luokkaa käyville nuorille tarkoitettu kouluryhmä. Toiminta on käynnistynyt vuonna 2002, ja sitä toteutetaan sosiaalitoimen ja opetustoimen yhteistyönä. Opetustoimi on palkannut erityispalvelujen tiloissa toimivaan ryhmään oman opettajan, ja ryhmä on hallinnollisesti lähikoulun yksi erityisluokka. Ryhmään ottamisen edellytyksenä on se, että nuori ja hänen perheensä ovat erityisperhetyön asiakkaita. Arvio ryhmään ottamisesta tehdään erityisperhetyön ja koulun yhteistoimintana. Hallinnollisen päätöksen ryhmään siirrosta tekee opetustoimenjohtaja koulukuraattorin tai erityisperhetyöntekijän lausunnon perusteella. Ryhmään ottamisen perusteena on tiivistetysti se, että kaikki koulun keinot on käytetty ja nuori on lisäksi erityisen tuen tarpeessa. Edellytyksenä on myös se, että nuori asuu kotona: laitokseen sijoitettuja nuoria ryhmään ei pääsääntöisesti oteta.

Nuorten tukiasuntotoiminta perustuu aina sosiaalityöntekijän päätökseen ja toimintaa toteutetaan LsL 35. ja 36 § (järjestetään avohuollon tukitoimena asunto) sekä LsL 75. ja 76 § (jälkihuolto) nojalla. Tukiasuntoon voidaan sijoittaa myös huostassa oleva nuori tilanteessa, jossa hän siirtyy lastensuojelulaitoksesta tukiasuntoon. Tällöin huostaanotto on voimassa määräajan (seuranta-aika) minkä jälkeen huostaanotto puretaan ja tehdään päätös jälkihuollosta.

7.3 Nuorisoprosessin keskitetyn hoitamisen malli Kotkassa

Kotkassa toimitaan alle 18-vuotiaita koskevissa, sosiaalitoimelle kuuluvissa rikosasioissa keskitetyn mallin mukaan. Tehtävien hoitaminen koko nuorisoprosessin aikana on delegoitu sosiaalityön palvelualueella toimivaan Nuorten ja perheiden erityispalvelujen yksikköön. Käytäntö koskee rikosvastuikäisten (15–17-vuotiaat) lisäksi myös alle 15-vuotiaita rikoksesta epäiltyjä lapsia ja nuoria.

Erityispalvelujen yksikkö on hoitanut tehtäviä vuoden 2005 alusta alkaen. Tätä ennen alle 18-vuotiaitten rikosasiat hoidettiin n. viiden vuoden ajan alueellisesti kolmessa sosiaalitoimistossa lastensuojelun sosiaalityöntekijöiden toimesta. Ensimmäinen, nuorten rikosasioihin liittyvä, keskitetyn työn malli kehitettiin ja alkoi vuoden 1993 alusta, kun Kriminaalihuoltoyhdistyksen ostopalveluna hoitamattomat henkilötutkintojen tekeminen ja sosiaalilautakunnan oikeusedustus siirtyivät sosiaalityön lastensuojelun hoidettavaksi. Toimin tuolloin sosiaalityöntekijänä ja hoidin nuoriin rikoksentehtäviin liittyviä sosiaalitoimen tehtäviä neljän vuoden ajan. Siirryttyäni toisiin tehtäviin jatkui keskitetty malli vielä kolmen vuoden ajan kunnes se muuttui alueelliseksi palveluksi vuoden 2000 alussa. Muutos liittyi lähinnä sosiaalityöntekijöiden työntekijäresurssien uudelleen järjestämiseen. Nuorisoprosessin hoitaminen sosiaalityössä alueellisena palveluna koettiin kuitenkin hankalaksi mm. aikataulukysymysten ja työn vaatiman erityisosaamisen vuoksi. Tästä syystä tarve keskitettyyn malliin koettiin ilmeisenä. (Liakka 2010.)

Nuorten ja perheiden erityispalvelut oli erikoistunut nuorten asioiden hoitamiseen, ja yhtenä johtoajatuksena oli asiakkaana olevien nuorten ja heidän perheidensä asioiden mahdollisimman kokonaisvaltainen keskittäminen yhden tahon hoidettavaksi. Kun osa sosiaalityöntekijöistä oli siirtänyt mielellään erityispalvelujen asiakkaana olevien nuorten rikosasiat erityispalvelujen työntekijöille, syntyi ajatus koko rikosprosessin keskittämisestä. Vuoden 2004 loppuun ajoittuneen kolmen kuukauden kokeilun jälkeen nuoriin rikoksentehtäviin liittyvät tehtävät keskitettiin Nuorten ja perheiden erityispalveluihin 1.1.2005 alkaen.

Keskitetty malli Kotkassa tarkoittaa tiivistetysti tällä hetkellä sitä, että kolme Nuorten ja perheiden erityispalvelujen erityisperhetyöntekijää hoitaa tehtäviä osana perustehtäväänsä. Kukin työntekijä on päivystysvuorossa viikon kerrallaan ja ottaa selvitettäväksi päivystysvuoronsa aikana poliisin ilmoittamat uudet asiakkaat. Hän hoitaa myös käytännössä kaikki rikosprosessin vaiheet ja vastaa erityisperhetyön toteuttamisesta, mikäli rikosasian selvittelyn yhteydessä on nähty tarve sosiaalitoimen tukitoimille. Epäily lapsen tai nuoren rikollisesta toiminnasta nähdään poliisin tekemänä työtarjouksena, ja mallin keskeinen ajatus on se, että lapsen tai nuoren kiinnijääminen rikoksesta johtaa lapsen tai nuoren tilanteen selvittämiseen. Tavoitteet ovat kaksijakoiset: toisaalta voidaan puhua ennaltaehkäisystä tai oikea-aikaisesta puuttumisesta, toisaalta tuen tarpeen arvioinnista ja tuen tarjoamisesta. Merkittävää on se, että nuorten rikosasioissa toimii prosessin läpiviejänä, tuen tarpeen arvioijana sekä tukitoimien toteuttajana sama taho (ja sama työntekijä). Perinteisestä mallista asiakkaan siirtämisestä ongelman määrittämisen asiantuntijatahon hoidettavaksi on siis luovuttu. Mikäli rikosprosessin alkaessa tai sen aikana ilmenee tarve tukitoimille, käynnistetään erityisperhetyö jo prosessin aikana. Rikosprosessin päätyttyä jatkuu yhteistyö nuoren ja hänen perheensä kanssa. Tavoitteena voi tuolloin olla uusien rikosten ennaltaehkäisy tai muuhun asiaan liittyvä tuen tarve.

Kotkassa sosiaalitoimi (Nuorten ja perheiden erityispalvelut) on siis tavalla tai toisella yhteydessä kaikkien rikoksesta epäiltyjen alle 18-vuotiaiden nuorten perheisiin. Vertailun vuoksi todettakoon, että tutkimuksessa alle 15-vuotiaana poliisin tietoon tulleista rikosentekijöistä Helsingissä vuosina 2000 – 2004, oli sosiaalivirasto ollut kontaktissa 52 prosenttiin tutkimusaineiston kaikista rikoksia tehneistä lapsista. (Savolainen, Hinkkanen & Pekkarinen 2007, 6.) Kotkan käytännöt nuorisoprosessin eri vaiheissa esitellään seuraavissa luvuissa:

7.3.1 Esitutkinta

Lastensuojelulain (LsL 24. §) ja esitutkintaa koskevan asetuksen (EPA 15. §) mukaisesti poliisi ilmoittaa alle 18-vuotiaita rikoksista epäiltyjä nuoria koskevista kuulusteluista nuorten ja perheiden erityispalvelujen päivystysnumeroon. Ilmoituksen yhteydessä arvioidaan kuulustelussa läsnäolon tarve. Läsnäolo-

tarpeen arviointiin vaikuttaa epäillyn rikoksen vakavuusaste ja laatu sekä poliisin antama ennakkoinformaatio mm. kiinnijäämisen olosuhteista ja mahdollisista rikoskumppaneista. Ilmoituskäytäntö koskee virka-aikaa. Muina aikoina tapahtuvista kuulusteluista poliisi ilmoittaa kaupungin päivystys- ja kriisikeskukseen (Tukikeskus Villa Jensen), josta kuulusteluilmoitus välitetään sähköpostitse Nuorten ja perheiden erityispalveluihin. Jatkotoimet käynnistetään heti seuraavana arkipäivänä. Poliisi toimittaa myös kaiken nuoriin rikosentekijöihin liittyvän kirjallisen materiaalin Nuorten ja perheiden erityispalveluihin. Mikäli poliisi ei ole ajallaan ilmoittanut nuoren kuulustelusta, ryhdytään asiaa selvittämään viimeistään kirjallisen ilmoituksen saavuttua ottamalla yhteyttä nuoren kotiin.

Kun poliisi ilmoittaa kuulustelusta ja läsnäolo kuulustelussa arvioidaan tarpeelliseksi, menee ilmoituksen vastaanottava erityisperhetyöntekijä poliisilaitokselle. Kuulustelussa läsnäolo tarkoittaa käytännössä kuulustelun seuraamista. Itse kuulusteluun on harvoin ollut tarvetta puuttua. Puuttuminen on tarkoittanut lähinnä tarkentavia kysymyksiä tai jonkin yksittäisen asian selvittämistä nuorelle tai hänen vanhemmilleen. Mikäli kuulustelussa oleva nuori ei ole ennestään tuttu, järjestää poliisi tarvittaessa tilan, jossa erityisperhetyöntekijällä on mahdollisuus keskustella nuoren ja vanhempien kanssa. Vaihtoehtoisesti sovietaan erillinen aika asioiden selvittämiseksi. Jos vanhemmat eivät osallistu kuulusteluun, otetaan heihin yhteyttä heti kuulustelun jälkeen.

Epäily lapsen syyllistymisestä rikokseen on usein järkytys vanhemmille. Nuoret ja vanhemmat ovat lisäksi usein epätietoisia siitä, miten asia etenee. Välittömästi annettu neuvonta ja tukitoimien tarjoaminen toimivat yleensä helpottavina tekijöinä koko perheen tilanteeseen. Lisäksi asian perusteellinen selvittäminen heti sen tultua ilmi toimii uusien rikoksien ennaltaehkäisevänä interventiona, vaikka varsinaisille tukitoimille ei ilmenisikään tarvetta.

7.3.2 Henkilötutkinta

Kotkassa henkilötutkintapyyntöjen käytännöksi on muodostunut se, että poliisi esittää henkilötutkintapyynnön toimittamansa esitutkintamateriaalin yhteydessä. Joskus pyynnön esittää myös syyttäjä. Tällaiset tilanteet liittyvät yleensä liikenne rikoksiin, joista poliisi ei ole katsonut henkilötutkintapyyntöä tarpeelli-

seksi. Henkilötutkintapyynnön saapuessa on työntekijä parhaassa tapauksessa tavannut nuoren ja vanhemmat jo poliisilaitoksella esitutinnan yhteydessä.

Henkilötutkinta on osa prosessia ja sen tarkoituksena on oikeuslaitokselle nuoresta toimitettavan informaation lisäksi kartoittaa nuoren olosuhteita, arvioida tukitoimien tarvetta yhdessä nuoren ja vanhempien kanssa sekä tarvittaessa sopia tukitoimien aloittamisesta. Käytännössä henkilötutkinta tehdään haastatteleamalla rikoksesta epäiltyä nuorta ja hänen huoltajiaan. Tilanteissa, jotka ovat sinänsä selviä (esimerkiksi liikenne rikokset) ja joiden haastattelussa ei ilmene tarvetta tukitoimille, voidaan henkilötutkinta laatia yhden tapaamisen perusteella. Vakavammissa rikoksissa tai kun vanhempien, poliisin tai jonkun muun tahon kautta on saatu tietoa muista nuoren tai hänen perheensä elämänpiiriin liittyvistä huolenaiheista tai ongelmista, järjestetään tapaamisia useampia. Tällöin henkilötutkinnan laatiminen voidaan nähdä myös tukitoimien tarpeen arviointina ja erityisperhetyön käynnistäjänä. Vaihtoehtona voi olla myös asian saattaminen lastensuojeluun, päihdehuoltoon tai mielenterveyspalveluihin.

7.3.3 Alle 15-vuotiaat

Alle 15-vuotiaan eivät ole rikosoikeudellisessa vastuussa. Poliisi voi kuitenkin kuulustella 15 vuotta nuorempaa lasta, kun tämän epäillään syyllistyneen rikolliseen tekoon (EPA 14. §). Alle 15-vuotiaan tekemäksi epäillyn rikoksen selvittäminen tapahtuu pääasiassa kahdella tavalla: mikäli lapsi jää esim. kaupassa kiinni näpistyksestä ja paikalle kutsutaan poliisi, kirjaa tämä asiasta tutkintailmoituksen ja asiassa tehdään poliisin päätös syytteeseen saattamatta jättämisestä. Poliisi toimittaa päätöksen Nuorten ja perheiden erityispalveluihin jatkotoimenpiteitä varten. Mikäli kyseessä on vakavampi rikos, voi poliisi kuulustella lasta ja tällöin poliisi ilmoittaa kuulustelusta samalla tavalla kuin edellä esitutkintaa kuvaavassa selvityksessä.

Jos tieto alle 15-vuotiaan lapsen tekemästä rikoksesta saadaan kirjallisesti, otetaan yhteys lapsen huoltajiin ja sovitaan tapaaminen asian selvittämiseksi. Mikäli kyseessä on lievänä pidettävä teko (esim. karamellinäpistys) ja näpisteelijä on ensikertalainen, on käytäntönä lähettää kotiin kirje, jossa todetaan, että ensikertalaisen kohdalla katsotaan riittäväksi seuraamukseksi poliisin pitämä

puhuttelu. Vanhemmille tarjotaan lisäksi mahdollisuus yhteydenottoon ja asioiden selvittämiseen. Poliisi mainitsee ilmoituksessaan vanhempien tavoittamisesta ja muista olennaisista tapahtumatiedoista. Yhteydenoton tapa ja peruste arvioidaan näiden tietojen perusteella.

7.3.4 Syyteharkinta

Kun poliisi saa esitutinnan valmiiksi, se toimittaa esitutkimateriaalin syyttäjälle syyteharkintaa varten sekä alle 18-vuotiaitten osalta Nuorten ja perheiden erityispalveluihin. Samalla toimitetaan myös henkilötutkintapyynnöt. Syyteharkinta etenee syyttäjän aikataulujen mukaan itsenäisesti. Joissakin tapauksissa neuvotellaan aikatauluista esimerkiksi henkilötutinnan laatimisen suhteen. Henkilötutkinta toimitetaan sen valmistuttua syyttäjälle.

Asia on saatettu ohjata sovitteluun poliisin toimesta. Ohjaus sovitteluun voidaan tehdä myös Nuorten ja perheiden erityispalvelujen aloitteesta. Molemmissa tapauksissa sovittelutoimisto ilmoittaa sovittelun käynnistymisestä syyttäjälle, joka antaa sovittelulle aikaa eikä toimita haastehakemusta käräjäoikeuteen ennen sovittelun valmistumista. Sovittelu voi myös toimia perusteena syyttämättä jättämiselle (ks. 3.3.).

7.3.5 Tuomioistuinkäsittely

Kun sosiaalihuollosta vastaava toimielin (Kotkassa sosiaali- ja terveyslautakunta) kutsutaan kuultavaksi käräjäoikeuteen, tulee kutsu suoraan Nuorten ja perheiden erityispalveluihin. Kutsun liitteenä on haastehakemus, jossa syyttäjä esittää vaatimuksensa ja kannanottonsa seuraamuksen suhteen. Erityispalvelut edustaa Kotkan sosiaali- ja terveyslautakuntaa sosiaalijohtajan allekirjoittamalla avoimella asianajovaltakirjalla. Käsittely etenee kohdassa 3.4. kuvatus kaavan mukaisesti. Erityisperhetyöntekijä seuraa pääsääntöisesti käsittelyä ja esittää seuraamuskeskustelun yhteydessä suullisen lausuman, joka voi olla henkilötutkinnassa esille tuotujen asioiden referointia tai korostamista tai jonkin oikeuskäsittelyn aikana ilmenneen uuden asian arviointia. Vakavammissa tai mutkikkaammissa tapauksissa erityisperhetyöntekijältä voidaan oikeuden taholta pyytää selvennyksiä tai tietoja myös käsittelyn aikana. Äärimmäisenä esimerkkinä tästä on syksyllä 2009 Kotkan käräjäoikeudessa käsittelyssä ollut

15- vuotiaan nuoren tekemä henkirikos. Käsittelyn aikana erityisperhetyöntekijä joutui ottamaan kantaa mm. käsittelyn eri vaiheiden julkisuuteen.

7.3.6 Seuraamukset

Kun oikeudenkäynti ja rikosprosessi ovat päättyneet ja nuori tulee ulos oikeuslaitosta, on varmistettava, että hän on ymmärtänyt tuomion ja sen mahdolliset oheisseuraamukset. Mikäli nuorella on ollut oikeusavustaja, selvittää tämä yleensä tuomion ja sen perusteet sekä suosittelee mahdollista tyytymättömyyden osoitusta.

Jos rangaistukseksi on tullut sakkoa, avustetaan nuorta ja vanhempia tarvittaessa maksusuunnitelmien tekemisessä. Mikäli seuraamus on ehdollinen vankeus, riippuu jatkosuunnitelmien tekeminen siitä, onko ehdollisen vankeuden tehosteeksi määrätty valvonta. Kuten aiemmin on mainittu, perustuu valvontaan määrääminen pitkälti sosiaalitoimen edustajan suosituksiin. Alle 18-vuotiaitten kohdalla valvonnan käytännön toteuttamisesta vastaa yleensä erityisperhetyöntekijä, koska valvontaan määrääminen on tapahtunut hänen esityksestään. 18 vuotta täyttäneiden valvonnasta vastaa rikosseuraamusvirasto.

Kotkan sosiaalitoimessa aloitettiin nuorten rikosasioiden keskitetty hoitaminen vuoden 2005 alusta, siis samana ajankohtana kuin nuorisorangaistusta koskeva laki ja laajeneminen valtakunnalliseksi tapahtuivat. Uuden lain aikana ei Kotkan käräjäoikeudessa ole kertaakaan esitetty tai tuomittu Kotkalaista nuorta nuorisorangaistukseen.

Joissakin tilanteissa on nuori ohjattu oikeudenkäynnin jälkeen sovitteluun oikeudessa määrättyjen korvausten sovitteluksi. Tällainen tilanne voi tulla kyseeseen esimerkiksi silloin, kun nuori on tuomittu maksamaan korvauksia vakuutusyhtiölle. Korvauksen maksamatta jättäminen aiheuttaa vakuutusyhtiön ollessa kyseessä varmasti ulosottotilanteen. Kokemusteni mukaan vakuutusyhtiöt ovat suhtautuneet suopeasti korvausten maksamiseen osamaksulla ja nuoren tilanteen huomioivalla aikataululla. Sovittelun kautta tehdyllä maksusopimuksella on molempia osapuolia hyödyntävä vaikutus: vakuutusyhtiö saa omansa varmemmin takaisin ja nuori pääsee vaarasta joutua velkakierteeseen ennen työelämänsä alkamista.

8 KARTOITUKSEN TOTEUTTAMINEN

Varsinaisen kartoituksen kohteeksi määrittyi sosiaalitoimen rooli nuoren rikoksentekijän asian tuomioistuinkäsittelyssä. Perusteluna rajaukselle oli se, että henkilötutkintaa ja sosiaalitoimen oikeusedustusta koskeva lainsäädäntö on vanhanaikainen ja puutteellinen ja jättää toteuttamiselle runsaasti tulkinnanvara. Selkeän säätelyn puuttuessa jää yleisellä tasolla epäselväksi niin sosiaalitoimelle kuin tuomioistuimelle se, mitä henkilötutkinnalla ja oikeusedustuksella itse asiassa haetaan. Sosiaalitoimea säätelee lastensuojelulaki (LsL 24. §): ”on oltava edustettuna” ja tuomioistuinta nuoriin rikoksentekijöihin liittyvä lainsäädäntö (NuorRikL 23. §): ”on koetettava tarkoin perehtyä nuoren rikoksentekijän henkilöllisyyteen”. Sosiaalitoimen oikeusedustusta määrittävät myös käsitteet ”Lapsen osallisuus” (LsL 4. luku) ja ”vastuu lapsen edun turvaamisesta” (LsL 4. luku 24. §). Sitä, miten rikoksesta epäillyn lapsen etu kärjäoikeudessa turvataan, ei laissa tarkemmin määritellä.

Vaikka omassa työssäni onkin muotoutunut käytäntöjä ja käsityksiä siitä, miten nuorten asiat oikeuskäsittelyssä tulisi hoitaa, on vuoropuhelu sosiaalitoimen ja kärjäoikeuden toimijoiden välillä jäänyt varsin vähäiseksi. Kun itselläni (=sosiaalitoimen edustaja) on käsityksiä ja odotuksia kärjäoikeuden suuntaan, päätyi selvittelyni kohteeksi se, minkälaisia ovat kärjätuomareiden käsitykset ja odotukset sosiaalitoimen suuntaan. Kartoituksen tavoitteena oli myös paikallisia käytäntöjä selvittämällä löytää ja havaita toimivia ja toisaalta kehittämistä vaativia käytäntöjä.

8.1 Kymenlaakson kärjäoikeus

Kouvolan kärjäoikeus ja Kotkan kärjäoikeus yhdistyivät 1.1.2010. Uuden kärjäoikeuden nimi on Kymenlaakson kärjäoikeus, ja sen istuntopaikat ovat Kouvolassa ja Kotkassa. Kymenlaakson kärjäoikeuden tuomiopiiriin kuuluvat Hamina, Iitti, Kotka, Kouvola, Miehikkälä ja Virolahti. (Oikeuslaitos 2009.) Kotkan istuntopaikassa toimii osastonjohtajan lisäksi 6 kärjätuomaria. Yhdistymisen yhteydessä Kymenlaakson kärjäoikeuden esimiehen (= laamanni) toimipaikka sijaitsee Kouvolassa. Oikeudessa toimii myös notaareja, jotka ovat tuomioistuinharjoittelua eli auskultointia suorittavia oikeustieteen kandidaatteja.

8.2 Tutkimusongelmat

Tutkimusongelmiksi hahmottui kaksi pääkysymystä, joista toinen liittyy yleisellä tasolla käräjätuomareiden käsityksiin ja odotuksiin sosiaalitoimen roolista. Toinen kysymys liittyy käräjätuomareiden kokemuksiin nuorten asioiden keskitetystä hoitamisesta. Lähestyin selvitystä seuraavien kysymysten kautta:

- 1) Mikä on sosiaalitoimen rooli nuoren henkilön rikosasian tuomioistuinkäsittelyssä käräjätuomarin näkökulmasta?

Tarkentavat alakysymykset liittyivät henkilötutkinnan merkitykseen, sisältöön ja tarpeellisuuteen sekä sosiaalitoimen edustajan läsnäoloon ja suulliseen lausumaan tuomioistuinkäsittelyssä.

- 2) Minkälaisena keskitetty malli nuorten asioiden hoitamisessa on koettu?

Tarkennuksena selvitin käräjätuomareiden kokemuksia ns. yhdennetystä mallista (aluesosiaalityöntekijät hoitavat muun työn ohella), käsityksiä keskitetyn ja yhdennetyn mallin eroista ja tilanteista, joissa mahdolliset erot ilmenevät sekä sosiaalitoimen suuntaan koettuja kehittämistarpeita nuorten asioiden hoidossa.

8.3 Aineiston keruu

Aineisto kerättiin haastattelemalla Kymenlaakson käräjäoikeuden Kotkan kanslian kolmea käräjätuomaria. Olin tutkimussuunnitelmavaiheessa kaavailut useamman tuomarin haastattelua, mutta tilanne muuttui vuoden 2010 alussa tapahtuneen organisaatiouudistuksen myötä: Kymenlaakson käräjäoikeuden Kotkan kansliassa toimii nykyisin kuusi tuomaria ja osastonjohtaja. Kun alkuperäisen suunnitelmani haastatteluotos olisi ollut n. 50 %, muutin haastattavien määrän uudessa tilanteessa kolmeksi. Koska kyseessä oli Kotkassa käytössä olevien paikallisten käytäntöjen kuvaaminen ja kartoittaminen, katsoin otoksen riittäväksi käräjätuomareiden kokemusten ja mielipiteiden selvittämiseksi. Asian laajempi selvittäminen olisi vaatinut vertailevaa tutkimusta eri kuntien sosiaalitoimien käytännöistä ja käräjäoikeuksien kokemuksista ja odotuksista niiden suhteen.

Olin osallistunut työtehtävieni puitteissa useita kertoja kaikkien haastateltavaksi valitsemieni tuomareiden johtamiin oikeudenkäynteihin, joten tuomarit olivat tätä kautta minulle ennestään tuttuja. Peruste tiettyjen tuomareiden valinnalle oli se, että halusin saada pieneen joukkoon rajoittuvat haastattelut mahdollisimman monipuolisiksi ja valitsin haastateltaviksi tuomarin, jolla oli pitkä tuomarinura sekä tuomarin, jolla oli tuoreempi koulutus. Yhden tuomarin tiesin toimineen aiemmin syyttäjänä joten hänen näkökulmaansa liittyi laajemmin myös syyttäjänäkökulmaa.

Otin aluksi puhelimitse suoraan yhteyttä käräjätuomareihin. Kerroin heille lyhyesti opinnäytetyöni aiheesta sekä kiinnostuksestani selvittää tuomareiden näkökulmia sosiaalitoimen roolista nuorisoprosessissa ja tiedustelin halukkuutta haastatteluun. Kaikki tuomarit olivat kiinnostuneita työni aiheesta ja suostuivat mielellään haastatteluun. Kiinnostusta kuvasi hyvin se, että jo yhteydenottovaiheessa syntyi puhelimesta aiheeseen liittyviä keskusteluja.

Haastattelut toteutettiin käräjätuomareiden työhuoneissa kahtena peräkkäisenä päivänä ja ne tallennettiin digitaalisella sanelimella. Olin päättänyt pyrkiä mahdollisimman avoimeen ilmapiiriin ja tavoitteenani oli saada aikaan – ei niinkään haastatteluja – vaan keskusteluja. Olin tehnyt alustavaa teemahaastattelurunkoa, joka vastasi pitkälti tutkimuskysymyksiä. Haastattelujen keskustelunomaisuus aiheutti kuitenkin sen, että tarpeellista oli huolehtia vain ydinkysymyksistä. Pitkä työkokemukseni nuorten rikosentekijöiden asioissa sekä lastensuojelun eri tehtävissä mahdollisti haastattelutilanteiden tasavertaisen keskustelunomaisuuden. Työn kautta syntynyt terminologian, käsitteiden sekä lainsäädännön ja käytäntöjen tuntemus olivat näin ollen etuja. Näiden puute olisi voinut muodostaa myös esteitä ja muokata haastatteluja enemmän käytäntöjen ja terminologian selvittämisen kuin tuomareiden näkemysten ja kokemusten kartoittamisen suuntaan.

Haastatteluaineistoksi syntyi kolme äänitiedostoa, jotka siirsin tietokoneelle. Kirjoitin äänitiedostot tuomareittain kolmen eri teeman alle kuuntelemalla ja katkaisemalla äänitteitä ja kirjaamalla kunkin haastateltavan ajatukset teemoitain. Teemat, joiden alle vastauksia kirjasin, muodostin tutkimusongelmista ja niitä tarkentavista kysymyksistä. Vaikka aineisto kerättiin ennemminkin kes-

kustellen kuin haastatellen, pidin keskustelujen aikana huolen siitä, että tutkimuskysymyksien määrittämät asiat käytiin keskusteluissa läpi. Keräsin äänitiedoista tuomareiden tuottamaa informaatiota seuraavien teemojen alle:

Teema 1: Sosiaalitoimen rooli nuoren oikeudenkäynnissä

Teema 2: Sosiaalitoimelle kuuluvien tehtävien keskitetyn hoitamisen malli

Teema 3: Yhteistyökysymykset.

Kolmas teema oli johdateltu varsinaisia tutkimuskysymyksiä tarkentavista kysymyksistä. Otin yhteistyön omaksi teemakseen, koska opinnäytetyöni yhtenä tavoitteena oli selvittää myös tuomareiden tarpeita yhteistyön suhteen.

Huomasin aineiston analysoinnissa ja kirjaamisessa samoja piirteitä, joita olen tottunut käyttämään asiakastyössä henkilötutkintoja tehtäessä. Henkilötutkintaa määrittävät tietyt teemat (ks. 4.3.) mutta samalla henkilötutkinta on kokonaisuus, joka päättyy yhteenvetoon. Henkilötutkintaa suorittavan haastattelijan tehtävänä on antaa haastateltavien kertoa tarinaansa ja huolehtia samalla, että oikeat asiat kirjataan oikeiden teemojen alle. Teemat siis määrittävät kokonaisuutta ja luovat pohjan yhteenvedolle.

9 TULOKSET

Kartoituksen tavoitteena oli selvittää kärjätuomareiden odotuksia ja käsityksiä sosiaalitoimen roolista tuomioistuinkäsittelyssä. Toinen tavoite liittyi nuorten asioiden keskitetyn hoitomallin arviointiin tuomioistuimen näkökulmasta. Kolmantena tavoitteena oli selvittää tuomareiden näkemyksiä ja toiveita yhteistyöstä sosiaalitoimen kanssa. Koska kysymyksessä oli Kotkan kaupungissa toteutettavan mallin arviointi, rajattiin myös tutkimuksen kohderyhmä paikalliseksi. Tuomarit sivusivat jonkin verran myös kokemuksiin ympäristökuntien tavoista hoitaa nuorisoprosessiin liittyviä tehtäviä. Kaikki haastatellut tuomarit kokivat aiheen erittäin tärkeäksi ja ajankohtaiseksi. Keskusteluissa erottuivat selvinä teemoina sosiaalitoimen rooli yleisesti ottaen, keskitetty malli sekä yhteistyön merkitys ja tarve. Tämä helpotti aineiston analysointia ja kokoamista etenkin siksi, että haastatellut tuomarit ilmaisivat näkemyksensä teemoista

hyvin samankaltaisina ja yhtenevinä. Varsinaisia painotuseroja tuomareiden välillä ei ollut. Tästä syystä en nähnyt tarpeellisena erotella eri tuomareiden vastauksia tai näkemyksiä, vaan esittelen ne jatkossa yhteenvetona teemoitain.

9.1 Sosiaalitoimen rooli kärjästuomarin näkökulmasta

Tavoitteeni oli selvittää sosiaalitoimen roolia nuoren tuomioistuinkäsittelyssä selvittämällä henkilötutkinnan ja oikeusedustuksen sisältö- ja merkityseroja tuomareiden näkökulmasta. Tässä suhteessa merkittävä tulos oli se, ettei kukaan haastatelluista tuomareista erotellut henkilötutkintaa ja sosiaalitoimen läsnäoloa oikeudessa toisistaan. Tuomarit kokivat sosiaalitoimen roolin kokonaisuutena, jossa sekä henkilötutkinta että oikeusedustus näyttelivät yhtä suurta ja yhtä tärkeää osaa. Tämä on merkillepantavaa, etenkin oikeusedustuksen suhteen kun valtakunnallisesti sosiaalitoimen edustajan läsnäolo oikeudessa näyttäisi jäävän varsin vähäiseksi (ks. esim. Marttunen 2008, 232).

Haastateltujen tuomareiden mielestä sosiaalitoimen rooli nuoren rikosprosessissa ja tuomioistuinkäsittelyssä jakautuu kahteen kokonaisuuteen: nuoren tilanteen selvittämiseen tuen tarpeen näkökulmasta ja oikeudelle suunnatun tiedon tuottamiseen. Tämäkin tulos oli minulle yllättävä, sillä lähdin tutkimaan asiaa oletuksella, että sosiaalitoimen rooli tuomioistuimessa jakautuu kahteen kokonaisuuteen: henkilötutkintaan ja oikeusedustukseen. Vaikka tuomarit eivät erotelleet henkilötutkintaa ja oikeusedustusta painoarvoltaan toisistaan, löytyi molemmille myös omia painotuksia.

Tuomareiden mukaan sosiaalitoimen edustajan läsnäolo tuomioistuinkäsittelyssä on ensiarvoisen tärkeää. Vaikka tieto nuoren tilanteesta on saatavissa kirjallisesti, on läsnäolo oikeudessa olennaista. Tämä mahdollistaa tuomioistuinkäsittelyn keskustelunomaisuuden; muussa tapauksessa pelkkä rikosasian läpikäynti tai pelkästään henkilötutkinnasta luettavat tiedot tekisivät käsittelystä helposti liian kliinisen. Kärjäoikeus ei saisi olla nuoren asiaa käsitellessään persoonaton ja kasvoton vaan inhimilliset ja yksilölliset näkökulmat olisi kyettävä ottamaan huomioon. Tuomioistuimen tulee ottaa huomioon nuoren yksilöllisistä tarpeista nousevat lähtökohdat myös lain näkökulmasta.

Henkilötutkinnan ja oikeusedustuksen eroja selvitettäessä painottui henkilötutkinnan sisällön merkitys. Henkilötutkinta nähtiin valmisteluprosessina, jonka tarkoitus on koordinoita ja varmistaa nuoren tukitoimien tarpeet. Ilmaisuihin ”elämäntilanne on kunnossa” ei kerro tuomioistuimelle mitään. Sen sijaan kuvaus siitä, millä tavalla ja millä elämän osa-alueilla elämäntilanne on kunnossa ja mitkä osa-alueet kaipaavat kohennusta ja tukea, kertoo huomattavasti enemmän. Lisäksi kuvaus siitä, millä toimilla tukea tarjotaan ja mitkä ovat tukitoimien sisällöt antavat tuomioistuimelle tietoa nuoren mahdollisuuksista tulevaisuudessa. Selvitys nuoren muutosmotivaatiosta ja sitoutumisesta mahdollisiin tukitoimiin nähtiin myös nuoren kannalta positiivisina asioina.

Nykytilanteen perusteellisella kuvauksella ja nuoren visioiden kartoittamisella on korostuneen suuri merkitys silloin, kun kyseessä on ensimmäistä kertaa oikeudessa oleva nuori. Nuoren rikoksen uusiminen korreloi vastaavasti henkilötutkinnan ja oikeusedustuksen merkityksen vähenemiseen. Nuoren henkilön ollessa kyseessä, suhtaudutaan rikoksen uusimiseen aikuista ymmärtävämmmin. Lähtökohta on kuitenkin se, että mikäli nuori ei ota tekojensa moitittavuutta osoittavista sanktioista tai hänelle tarjotuista tukitoimista opikseen, on edessä kuitenkin rangaistuslinjan koveneminen.

Kuten todettiin, tuomarit näkivät henkilötutkinnan ja sosiaalitoimen läsnäolon oikeudessa painoarvoiltaan samanlaisina. Oikeusedustuksen suhteen tuomarit pitivät tärkeänä, että henkilötutkinnan laatija ja oikeudessa paikalla oleva sosiaalitoimen edustaja on sama henkilö. Tällöin mahdollistuu se, että oikeusedustaja voi referoida tekemäänsä henkilötutkintaa. Koska henkilötutkinnan tekeminen vaatii nuoren elämäntilanteeseen perehtymistä, voi sen laatija vastata tarvittaessa nuoren asioihin liittyviin kysymyksiin tai arvioida seuraamuskeskustelussa syyttäjän esittämien rangaistusvaatimusten vaikutusta nuoren tulevaisuuteen. Sosiaalitoimen edustaja nähdään tuomioistuimen näkökulmasta siis nuoren *asian tuntijana*.

Toinen tuomareiden esiin nostama näkökulma liittyi ymmärrykseen siitä, että oikeudenkäynti on nuorelle usein ainutkertainen ja näin ollen äärimmäisen jännittävä kokemus. Nuori tarvitsee oikeudessa tukea ja läsnäoloa, jota toki tarjoavat vanhemmat, mikäli he ovat paikalla. Vanhemmat ovat kuitenkin usein

yhtä jännittyneitä ja hämillään kuin lapsensa ja tarvitsevat myös tunteen siitä, että paikalla on joku, johon he voivat henkisesti tukeutua. Vaikka nuorille pyritään puhumaan oikeudessa mahdollisimman selvästi, on puhe kuitenkin pitkälti lakipykäliin ja ammattitermeihin sidottua. Tästä syystä tuomarit näkivät hyvänä sen, että paikalla on asiantunteva ja nuoren tunteva aikuinen, joka voi käydä nuoren kanssa asiaa läpi oikeuskäsittelyn jälkeen. Näin varmistetaan se, että nuori on ymmärtänyt käsittelyn ja ratkaisun merkityksen. Jos nuorella ei ole oikeusavustajaa, on sosiaalitoimen läsnäolo erityisen tarpeellinen, vaikka kyseessä ei olekaan avustajan rooli. Nuoret eivät aina uskalla, osaa tai muista puhua tai ottaa asioihin itse kantaa. Sosiaalitoimen edustaja voi tällöin tuoda esiin tiedossaan olevia tärkeiksi kokemiaan asioita.

Suullisen lausuman ensisijaisena hyötynä nähtiin se, että asiat tulevat varmemmin esitettyä ja asioiden painoarvo korostuu, kun ne esitetään suullisesti. Sosiaalitoimen rooli seuraamuskeskustelussa nähtiin myös merkittävänä. Eräs tuomareista ilmaisi asian niin, että ”sosiaalitoimen edustaja varmistaa ja ohjaa seuraamuskeskustelun järkeville urille heti alusta alkaen”. Kesken oikeuskäsittelyä ilmenee myös joskus seikkoja, jotka on seuraamuskeskustelussa syytä korjata. Tärkeä osa seuraamuskeskustelua on myös sen arviointi, onko valvontaan määrääminen tarpeellista, jos ehdollinen vankeusrangaistus on yhtenä seuraamusvaihtoehtona. Vaikka henkilötutkinnassa otetaan kantaa valvonnan tarpeellisuuteen, on suullisella perustelulla ja asiaan liittyvällä keskustelulla tuomareiden mukaan olennaisempi merkitys.

9.2 Keskitetty malli kärjätuomarin näkökulmasta

Tuomareiden käsitykset ja kokemukset sosiaalitoimen nuorisoprosessiin liittyvien tehtävien hoitamisesta keskitettynä mallina verrattuna yhdennettyyn sosiaalityön malliin voidaan kiteyttää lyhyesti niin, että keskitetty malli on ehdottomasti yhdennettyä parempi. Ne tuomarit, joilla oli kokemusta sekä yhdennetystä että keskitetystä mallista Kotkassa, totesivat keskitettyyn malliin siirtymisen olleen huomattava parannus. Yhdennetyssä mallissa eivät aikataulut olleet toimineet. Lisäksi kärjäoikeudessa oli huomattu, että ”rivisosiaalityöntekijöillä” ei riittänyt kiinnostusta, halua eikä aikaa nuorten rikosasioihin paneutumiseen ja yhteistoimintaan oikeuden kanssa. Nuoren edun kannalta nähtiin

hyvänä se, että sama taho tai työntekijä hoitaa koko rikosprosessin sekä osallistuu myös nuorelle suunnattujen tukitoimien toteuttamiseen. Havaintoja oli myös tehty sen suhteen, että keskitettyyn käsittelyyn siirtymisen jälkeen oli henkilötutkintojen laatu parantunut sisällöltään. Tuomarit olivat myös huomanneet, että keskitetyn mallin johdosta Kotkassa on paneuduttu nuorten rikosasioiden hoitamiseen paremmin kuin ympäristökunnissa. Myös sosiaalitoimen läsnäolo oikeuskäsittelyssä on Kotkassa ympäristökuntia runsaampaa. Keskitetyllä mallilla koettiin olevan vaikutusmahdollisuuksia nuorten syrjäytymisen ehkäisyyn, mikä nähtiin ”suunnattomana verosäästönä” Havainnot nuorten rikosten vähenemiseen haluttiin myös kytkeä keskitetyn mallin vaikutusmahdollisuuksiin. Toivomuksia esitettiin sellaisen päivystysjärjestelmän luomiseen, joka mahdollistaisi käräjäoikeuden yhteydenotot sosiaalitoimeen kaikkina vuodenaikoina. Mikäli kaikki kolme Kotkassa keskitetyksi nuorten rikosasioita hoitavaa työntekijää olisivat samaan aikaan poissa, esimerkiksi lomalla, olisi nuorten rikosasiat siirrettävä täksi ajaksi aluesosiaalitoimistoihin. Asian esille nostaneen tuomarin mukaan tämä ”ei toimisi ollenkaan”.

9.3 Yhteistyön kehittäminen

Yhteistyön kehittämiseen liittyvissä keskusteluissa käsiteltiin tulossa olevaa lakiuudistusta (HE 229/2009 vp), nuorisorangaistusta, sovittelua ja yhteistyötä yleisesti ottaen.

Laissa nuoren rikoksentekijän tilanteen selvittämisestä nähtiin sekä hyviä että huonoja puolia. Aikansa eläneen, nuoriin rikoksentekijöihin liittyvän lainsäädännön uudistaminen koettiin sinänsä positiivisena asiana. Hallituksen esitykseen perehtyneet tuomarit löysivät asiasta myös uhkakuvia. 15 – 17-vuotiaiden nuorten tilanteen arvioinnin siirtäminen pois sosiaalitoimelta Rikosseuraamuslaitokselle herätti kysymyksiä siitä, miten varmistetaan sosiaalitoimen (lastensuojelun) näkökulmat ja vaikutusmahdollisuudet. Kun Rikosseuraamuslaitoksessa (aikaisemmin Kriminaalihuoltolaitos) on totuttu tekemään lähinnä yhdyskuntapalvelun soveltuvuusselvityksiä ja 18 vuotta täyttäneitä koskevia henkilötutkintoja, on epäselvää, miten hyvin siellä kyetään huomioimaan alaikäisten nuorten erityistarpeet. Tuomarit kokivat nuorten asioissa olennaisen tärkeäksi etsivän ja aktiivisen työotteen, johon lastensuojelulakikin

velvoittaa. Kriminaalihuollon työntekijöiltä tällainen ote on puuttunut. Tämän arvioitiin johtuneen siitä, että heidän asiakaskuntansa on ollut pääasiassa täysi-ikäisiä, jotka on velvoitettu saapumaan kutsusta paikalle.

Nuorisorangaistuksen todettiin jääneen kuolleeksi kirjaimeksi, vaikka nuorisorangaistusta on sinnikkäästi mainostettu Oikeusministeriön järjestämällä kursseilla. Kuten aiemmin tässä työssä on esitetty, on nuorisorangaistuksen määrä valtakunnallisesti jäänyt todella pieneksi. Kotkassa ei tuomareiden mukaan ole tuomittu yhtään nuorisorangaistusta. Paikallisen käytännön perusteeksi mainittiin se, että nuorisorangaistus vaatii nuorelta kovaa sitoutumista pitkäjänteisiin ja tiiviisiin kuntoutusohjelmiin. Nuorisorangaistus tulisi tuomittavaksi sellaisille nuorille, joiden on muutenkin vaikeaa sitoutua. Toisaalta nuorisorangaistuksen tuomitsemisen edellytykset täyttäneitä nuoria on viime vuosina ollut Kotkan käräjäoikeudessa erittäin vähän. Nuorisorangaistuksen soveltuvuus selvitys, harkinta ja toimeenpano edellyttävät tiivistä yhteistyötä sosiaalitoimen, syyttäjän, Rikosseuraamuslaitoksen ja käräjäoikeuden välillä. Aiemmin mainituista syistä ei Kotkassa ole tällaista yhteistyömallia päästy kokeilemaan

Sovitteluun liittyvissä keskusteluissa korostettiin sovittelun merkitystä ennaltaehkäisevänä työmuotona. Samalla todettiin, että nuorten asioiden valikoituminen sovitteluun on edelleen liian sattumanvaraista. Yhteistyön kehittämisen kannalta ilmeni tarvetta paikallisen sovitteluun ohjausmenettelyn tarkentamiseen, joka tulee vaatimaan yhteisiä linjauksia poliisin, sosiaalitoimen, syyttäjän, Rikosseuraamusviraston ja käräjäoikeuden kanssa.

Sosiaalitoimen ja käräjäoikeuden yhteistyön kehittämiseksi esitettiin vuosittaisia tapaamisia. Tuomarit totesivat, että sosiaalijärjestelmä ja oikeusjärjestelmä eivät juuri kohtaa toisiaan. Sosiaalitoimen edustaja ja tuomari tapaavat toisensa vain satunnaisesti käräjäsalissa tuomioistuinkäsittelyn yhteydessä. Tästä huolimatta tavoitteena on oltava yhteistyö ja yhteinen näkymä. Tämän katsottiin liittyvän myös siihen, että tuomioistuimen on muodostettava käsitys nuorten tilanteeseen sopivasta seuraamuksesta. Seuraamuksen valintaan voivat vaikuttaa sosiaali- ja terveydenhuollon toimet, joiden sisällöt ja tavoitteet saattavat olla tuomareille hyvinkin vieraita. Tästä syystä tiedot sosiaalitoimen toi-

menpiteiden paikallisista käytännöistä ja vuositapaamisissa käydyt tarkennukset olisivat tuomareiden mielestä erittäin tärkeitä. Lisäksi eri hallinnonalojen työntekijöiden keskinäinen tunteminen madaltaa yhteydenoton kynnystä esimerkiksi konsultaation suhteen. Tuomareiden halukkuus yhteistyön kehittämiseen oli ilmeinen. Kehittämistarpeiden taustalla vaikutti olevan nuorten edun kokonaisvaltaisen toteutumisen tavoittelu.

10 YHTEENVETO JA POHDINTA

Nuorisoriokosoikeudessa toimii kaksi toisistaan erillään olevaa järjestelmää. Tiivistetysti voidaan sanoa, että sosiaalitoimi hoitaa kuntoutuksen (tuki) ja rikosoikeusjärjestelmä rankaisun (kontrolli). Toisaalta lastensuojelujärjestelmään kuuluu olennaisena nuorten rikoksiin perustuvia interventioita, jotka ääritilanteessa tarkoittavat vastentahtoista laitokseen sijoittamista ja siellä tapahtuvaa liikkumavapauden rajoittamista. Tästä syystä on oikeutetusti esitetty kysymys siitä, toimiiko Suomessa piilo-oikeusjärjestelmä, jossa sosiaali- ja terveydenhuollon viranomaiset toimivat vaikutusvaltaisina portinvartijoina oikeushallinnon viranomaisten rinnalla. (Kuula, Pitts & Marttunen 2006, 336 – 337.)

Nuoriin rikosentekijöihin liittyvä lainsäädäntökäytäntö on murroksessa. Eduskunnan lakivaliokunnassa on loppusuoralla kaksi lakiesitystä: laki nuoren rikosentekijän tilanteen selvittämisestä ja laki ehdollisen vankeuden valvonasta. Mainitut lakimuutokset liittyvät rikosoikeusjärjestelmään mutta molemmissa laeissa on useita mainintoja ja viittauksia sosiaali- ja lastensuojelujärjestelmiin. Samaan aikaan ovat kaksi vuotta vanhan lastensuojelulain pykälät pysymässä tältä osin ennallaan. Nuoriin rikosentekijöihin liittyvän lainsäädännön muutostarpeet kytkeytyvät lain epäselvyyteen, vanhanaikaisuuteen ja viranomaisten välisten toimivaltasuhteiden selkiyttämiseen. Tästä syystä on mielenkiintoista tarkastella voimassa olevaa lastensuojelulakia ja sen esitöissä mainittuja perustelutekstejä, jotka liittyvät nyt uudistettavana olevaan rikoslainsäädäntöön.

Kun sosiaalitoimen oikeusedustus perustuu lastensuojelulakiin, on merkille pantavaa se, että lain esitöissä jää oikeusedustuksen tarpeen, sisällön ja merkityksen selvittäminen todella vähäiseksi. Enemmän pohdintaa saa osakseen

esitutkintaedustus. Toinen seikka, johon on syytä kiinnittää huomiota, on LsL:n esitöiden maininta siitä, että sosiaalitoimen edustajan läsnäolo alaikäisten tekemien rikosten esitutkinnassa ja tuomioistuinkäsittelyssä edistää *poliisin* ja lastensuojeluviranomaisten yhteistyötä. Tuomioistuimen ja lastensuojeluviranomaisten yhteistyön tarvetta tai toteutumista ei eritellä. Ainoa oikeusedustukseen liittyvä selkeä kannanotto on toteamus siitä, että toimivia käytäntöjä lapsen edun valvonnassa on luotu keskittämällä oikeusedustukset tiettyyn yksikköön tai poliisilaitoksella työskentelevälle sosiaalityöntekijälle. (HE 252/2006 vp, 137.) Mitä nämä toimivat käytännöt pitävät sisällään ja mikä ylipäänsä on oikeusedustuksen todellinen merkitys ja tavoite, jäävät määrittelemättä. Ainoat viittaukset oikeusedustukseen liittyviin tehtäviin löytyvät LsL:n otsikoista ”lapsen osallisuus” ja ”vastuu lapsen edun valvonnasta” sekä LsL 24. §:n velvoite ”tulee olla edustettuna”.

Vastaava ilmiö on havaittavissa Stakesin julkaisemasta, Sirpa Taskisen kirjoittamasta lastensuojelulain 417/2007 soveltamisoppaasta, joka löytyy lähestulkoon jokaisen sosiaalityöntekijän työpöydältä. Kirjassa esitellään lastensuojelulain soveltamisohjeita ja suosituksia luvuittain ja pykälittäin. Taskinen pitää kuitenkin soveltamisohjeosassa toistamaan oikeusedustusta koskevan lakisäätönsä sellaisenaan. (Taskinen 2007, 25.) Varsinaisia soveltamis-, tulkinta- tai menettelytapaohjeita oppaasta ei löydy.

Olisiko niin, että sosiaalitoimen oikeusedustusten toimimattomuus lain hengessä kertoo siitä, ettei asiaa ole lain säätämisessä nähty tärkeäksi? Lainsäätäjän viesti sosiaalityöntekijöille on kuitenkin ilmeisesti mennyt perille: osallistuminen nuorten oikeudenkäynteihin on tutkimusten mukaan valtakunnallisesti vähäistä.

Nuorisoprosessiin liittyvät tehtävät kytkeytyvät sosiaalitoimeen ja lastensuojeluun siis LsL 24. §:n kautta. Vaikka LsL 24. §:n otsikkona on ”vastuu lapsen edun turvaamisesta”, on esitutkintaedustus ja oikeusedustus saatettu nähdä sosiaalityön piirissä vieraana ja vaikeana asiana. Kun kyseessä on lainsäädännön ja käytäntöjen erityisosaamista vaativa kokonaisuus, on asian vierastaminen ymmärrettävää etenkin tilanteissa, joissa nuoren kuulusteluun, henkilötutkinnan laatimiseen tai oikeudenkäyntiin olisi lähdettävä vain silloin tällöin

ja muun työn ohessa. Yhteistyön merkitystä poliisin, syyttäjän ja tuomioistuinten kanssa ei sovi myöskään vähätellä. Tärkeitä yhteistyötahoja ovat myös sovittelutoimistot ja Rikosseuraamusvirasto. Olennainen osa sosiaalitoimen roolia nuoren rikosprosessissa on nuorille ja hänen vanhemmilleen suunnattu neuvonta ja ohjaus. Mikäli sosiaalitoimen edustajan tiedot lainsäädännöstä, nuorisoprosessista ja sen toimijoista sekä nuorten seuraamusjärjestelmästä ovat vajavaiset, ovat suoranaiset virheet vaarana. Oletettavaa on myös se, että sosiaalitoimen edustajan tietämättömyys ja vähäinen kiinnostus (silloin kun tällaisesta on kysymys) välittyy asiakkaana olevalle nuorelle joka jää myös tietämättömäksi ja jota asia ei liiemmin jää kiinnostamaan.

Uudet lait tuovat toteutuessaan runsaasti muutoksia sekä ajattelu- että menettelytapoihin. Vanhat ja aikansa eläneet laki ja asetus nuorista rikosentekijöistä jäävät pois, samoin henkilötutkintakäytäntö. Lastensuojelulain edellyttämä lapsen edun valvonta oikeudessa jää ennalleen. Käytännössä tämä tulee vaikuttamaan sosiaalitoimen käytäntöihin: oikeuteen mentäessä sosiaalitoimen edustajan on oltava perehtynyt nuoren elämäntilanteeseen ja suunnitelmiin jotta oikeudessa voi jotakin lausua. Tästä syystä on nuori ja hänen vanhempansa tavattava henkilökohtaisesti. Tapaamiseen tulee edelleen liittää tilannekartoitusta ja tukitoimien tarpeen arviointia. Henkilötutkinnan jäädessä pois siirtyy oikeudellisten seuraamusten arviointi myös alaikäisten osalta Rikosseuraamusviraston hoidettavaksi.

Käräjätuomarit näkevät tässä myös uhkakuvia: riittääkö Rikosseuraamusviraston työntekijöiden ammattitaito, osaaminen ja mahdollisuudet alaikäisten tilanteen arvioimiseen. Siirtyykö nuorten asioiden hoito virastokeskeiseksi, jolloin nuorten tavoittaminen ja motivoiminen voi muodostua hankalaksi? Miten sosiaalitoimen tiedot siirretään luontevasti Rikosseuraamusvirastoon? Huolenaiheita herättää myös lain ilmaisu nuorelle tarvittaessa varattavasta mahdollisuudesta tulla kuulluksi. Nykyisin käytäntönä, ainakin Kotkassa, on se että rikosasiaa selvitetäessä ja henkilötutkintaa laadittaessa nuori tavataan aina henkilökohtaisesti, samoin vanhemmat.

Uuden lain mukaisen seuraamusselvityksen laatiminen uhkaa siis muodostua pelkäsi paperilla tapahtuvaksi arvioinniksi, johon tiedot on hankittu toisilta vi-

ranomaisilta eikä nuorta ole pahimmassa tapauksessa tavattu lainkaan. Tästä huolimatta tullaan Kotkan sosiaalitoimessa edelleen tapaamaan jokainen rikoksesta epäilty lapsi tai nuori. Jokaisen lapsen ja nuoren tilanne kartoitetaan ja tarvittaviin tukitoimiin ryhdytään. Uudistuva lainsäädäntö voi tuoda mukanaan uhkia sen suuntaan, että toimivia käytäntöjä joudutaan muuttamaan ja mahdollisuuksia sen suuntaan, että käytäntöjä ja yhteistyötä eri viranomaisten kesken on tarkasteltava ja arvioitava uudesta näkökulmasta.

Olen pyrkinyt tarkastelemaan tässä opinnäytetyössä sosiaalioikeuden ja rikosoikeuden välisiä yhtymäkohtia ja löytämään niistä teemoja, joilla on merkitystä nuoren edun mukaisiin järjestelyihin. Yhtenä tavoitteenani koko opinnäytetyölle on ollut omia kokemuksiani peilaten hakea vastauksia yhteistyökysymysten merkityksille ja mahdollisuuksille. Lähestulkoon koko työhistoriaani on liittynyt työskentely sellaisien nuorten kanssa, joilla on erilaisia elämänhallinnan ongelmia näiden liittyessä usein rikoksiin. Toimivat yhteistyöprosessit ja käytännöt ovat olennainen edellytys nuoren asiakkaan edun mukaisiin toimenpiteisiin ja ratkaisuihin. Kuten tämänkin selvityksen tuloksista havaitaan, on näitä prosesseja mahdollista kehittää ja muokata.

Kartoitukseni kohdistui laajan kokonaisuuden yhteen osaan. Toisena rajauksena oli paikallisuus: kartoitus kohdentui Kotkan sosiaalitoimeen ja Kymenlaakson käräjäoikeuden Kotkan kansliaan. Haastateltavien pieni määrä ei anna vastauksia kuin paikallisten käytäntöjen tarkasteluun. Kartoituksen tulokset voivat tosin olla suuntaa antavia ja herättävät toivoakseni kiinnostusta tarkastella sosiaalitoimen ja tuomioistuimen yhteistyön mahdollisuuksia uusista näkökulmista.

Rikosprosessissa on tuomioistuinkäsittelyn merkitys nuoren tulevaisuuden kannalta olennaisin. Asiaa tuntematon voisi kuvitella, että tuomioistuin noudattaa kylmää rankaisupolitiikkaa, jossa prosessisäädöksillä on inhimillisiä näkökohtia suurempi merkitys. Kartoitukseni tulokset kertovat kuitenkin muuta: tuomioistuin ei olekaan kasvoton tuomioiden jakaja, vaan oikeutta jakavat kärjätuomarit haluavat ottaa aidosti huomioon nuoren yksilölliset olosuhteet ja suunnitelmat. Tiedot näistä he saavat sosiaalitoimen edustajilta, jotka parhaassa tapauksessa ovat tehtäviinsä erikoistuneita ammattilaisia, joiden

osaaminen kattaa niin lastensuojelujärjestelmän kuin rikosoikeusjärjestelmänkin. Näyttääkin siltä, että kärjätuomarit haluavat nimenomaan varmistaa, että nuoren asia tutkitaan sosiaalitoimessa perusteellisesti ja tarpeenmukaisiin toimiin on ryhdytty. Toteutuakseen tämä vaatii tuomareilta luottamusta siihen, että sosiaalitoimen edustaja on tosissaan paneutunut asiaan. Tästä päästään yhteistyön käsitteeseen: yhteistyön ei tässä mielessä tarvitse olla yhdessä tekemistä, vaan lujaa luottamista toisen osapuolen ammattitaitoon. Molempipuolinen varmuus tästä turvaa nuoren edun kannalta parhaan mahdollisen tuloksen riippumatta siitä, minkälaiseen rikokseen nuori on syyllistynyt.

LÄHTEET

Alkoholilaki 8.12.1994/1143.

Asetus esitutkinnasta ja pakkokeinoista (EPA)17.6.1988/575.

Asetus nuorista rikoksentekijöistä (NuorRikA) 18.12.1942/1001.

Asetus päiväsakon rahamäärästä 21.5.1999/609.

Eduskunnan kotisivut. 2010. Saatavissa:

<http://www.eduskunta.fi/triphome/bin/vkx3000.sh?TUNNISTE=HE+229/2009>
[viitattu 23.3.2010].

Esitutkintalaki (ETL) 30.4.1987/449.

Harrinkari, T. 1999. Lapsi rikoksesta epäiltynä. Lapsirikollisuus poliisin esitutkinta-aineistossa. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisu 7/99.

Harrinkari, T. 2006. Rikos lastensuojelun kentässä. Teoksessa Honkatukia, P. & Kivivuori, J. (toim.) Nuorisirikollisuus. Määrä, syyt ja kontrolli. Helsinki: Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 221. Nuorisotutkimusverkosto / nuorisotutkimusseura, julkaisuja 66. Nuorisoasiain neuvottelukunta, julkaisuja 33.

HE 44/2002 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle rikosoikeuden yleisiä oppeja koskevan lainsäädännön uudistamiseksi.

HE 102/2004 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi nuorisorangaistuksesta ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi.

HE 13/2006 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi oikeudenkäynnin julkisuudesta yleisissä tuomioistuimissa ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi.

HE 252/2006 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle lastensuojelulaiksi ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi.

HE 229/2009 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle nuoren rikoksesta epäillyn tilanteen selvittämisestä ja ehdollisen vankeuden valvontaa koskevaksi lainsäädännöksi.

Heinonen, O. 2002. Kriminaalipolitiikan kehityskaaria. Teoksessa Heinonen, O., Koskinen, P., Lappi-Seppälä, T. Majanen, M., Nuotio, K., Nutila, A-M. & Rautio, I: Rikosoikeus. 2. uusittu painos. Helsinki: WSOY lakitieto.

Honkatukia, P. & Hinkkanen, V. 2009. Lastensuojelun ja rikosseuraamusjärjestelmän kosketuspinnat. Teoksessa Kivivuori, J. (toim.): Nuorten syrjäytymisen ja rikollisuus: suomessa tehdyn tutkimuksen ja sen katvealueiden kartoitusta. Helsinki: Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimustiedonantoja 94.

Iivari, J. (toim.) 2007. Rikos- ja riita-asioiden sovittelijan opas. Uudistettu painos. Helsinki: Suomen sovittelun tuki ry. Stakes. Oppaita 66.

Iivari, J., Säkkinen, S. & Kuoppala, T. 2009. Rikos- ja riita-asioiden sovittelu 2008. Tilastoraportti 6/2009. Helsinki: Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitos.

Jokela, A. 2008. Rikosprosessi. 4., uudistettu painos. Helsinki: Talentum Media Oy.

Kotkan kaupungin kotisivut 2009. Saatavissa:

http://www.kotka.fi/alltypes.asp?d_type=5&menu_id=97&menupath=97#97
[viitattu 20.1.2010].

Kuula, T. & Marttunen, M. 2009. Laitoksessa rikoksen vuoksi. Selvitys alaikäisenä vastentahtoisesti huostaan otetuista. Helsinki: Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimustiedonantoja 89. Humanistisen ammattikorkeakoulun julkaisusarja B 12.

Kuula, T., Pitts, J. & Marttunen, M. 2006. Nuoret laitoksissa Suomessa ja Englannissa. Teoksessa Honkatukia, P. & Kivivuori, J. (toim.) Nuorisoriikollisuus. Määrä, syyt ja kontrolli. Helsinki: Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 221. Nuorisotutkimusverkosto / nuorisotutkimusseura, julkaisuja 66. Nuorisosiain neuvottelukunta, julkaisuja 33.

Laki lasten kanssa työskentelevien rikostaustan selvittämisestä
14.6.2002/504.

Laki nuorisorangaistuksesta (NRL) 21.12.2004/1196.

Laki nuorista rikosentekijöistä (NuorRikL) 31.5.1940/262.

Laki oikeudenkäynnin julkisuudesta yleisissä tuomioistuimissa (YTJulkL)
30.3.2007/370.

Laki oikeudenkäynnistä rikosasioissa (ROL) 11.7.1997/689.

Laki rikosasioiden ja eräiden riita-asioiden sovittelusta (SovL) 9.12.2005/1015.

Laki rangaistusmääräysmenettelystä (RML) 26.7.1993/692.

Laki sakon täytäntöönpanosta (Sakko TpL) 9.8.2002/672.

Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista 22.9.2000/812.

Laki turvallisuusselvityksistä 8.3.2002/177.

Lappi-Seppälä, T. 2002a. Nuorten seuraamusjärjestelmä. Teoksessa Heinonen, O., Koskinen, P., Lappi-Seppälä, T. Majanen, M., Nuotio, K., Nutila, A-M. & Rautio, I: Rikosoikeus. 2. uusittu painos. Helsinki: WSOY lakitieto.

Lappi-Seppälä, T. 2002b. Rangaistuksen määrääminen. Teoksessa Heinonen, O., Koskinen, P., Lappi-Seppälä, T. Majanen, M., Nuotio, K., Nutila, A-M. & Rautio, I: Rikosoikeus. 2. uusittu painos. Helsinki: WSOY lakitieto.

Lappi-Seppälä, T. 2002c. Sovittelu. Teoksessa Heinonen, O., Koskinen, P., Lappi-Seppälä, T. Majanen, M., Nuotio, K., Nutila, A-M. & Rautio, I: Rikosoikeus. 2. uusittu painos. Helsinki: WSOY lakitieto.

Lappi-Seppälä, T. & Niemi, H. 2009. Rikollisuuskontrolli. Teoksessa rikollisuustilanne 2008. Rikollisuus ja seuraamusjärjestelmä tilastojen valossa. Helsinki: Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimuksia 247.

Lastensuojelulaki 3.8.1983/636.

Lastensuojelulaki (LsL) 13.4.2007/417.

Lastensuojelulaki (LsL) 13.4.2007/417, muutossäädös 12.2.2010/88.

Liakka, A. 2010. Sosiaalityön johtaja. Kotkan kaupunki. Haastattelu 21.1.2010.

Mahkonen, S. 1993. Nuori vastaan laki. Helsinki: Sisäasianministeriö, poliisi-osasto.

Mahkonen, S. 2007. Lastensuojelu ja laki. Helsinki: Edita Publishing Oy.

Marttunen, M. 2002. Nuorisoprosessi. Lasten ja nuorten tekemien rikosten viranomaiskäsittelyn arviointia. Helsinki: Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 193.

Marttunen, M. 2005. Nuorisorikosoikeus ja nuorisoprosessi. Teoksessa Litmila, M. & Lohiniva-Kerkelä, M (toim.): Nuoren oikeudet. Helsinki: Edita Publishing oy.

Marttunen, M. 2006. Nuorten rangaistusjärjestelmän toiminta 1990-luvun alusta nykypäivään. Teoksessa Honkatukia, P. & Kivivuori, J. (toim.) Nuorisorikollisuus. Määrä, syyt ja kontrolli. Helsinki: Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 221. Nuorisotutkimusverkosto / nuorisotutkimusseura, julkaisuja 66. Nuorisoasiain neuvottelukunta, julkaisuja 33.

Marttunen, M. 2008. Nuorisorikosoikeus. Alaikäisten rikosten seuraamukset kriminaalipoliittisesta ja vertailevasta näkökulmasta. Helsinki: Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimuksia 236.

Marttunen, M. 2009. Nuorten seuraamukset. Teoksessa rikollisuustilanne 2008. Rikollisuus ja seuraamusjärjestelmä tilastojen valossa. Helsinki: Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimuksia 247.

Mielenterveyslaki 14.12.1990/1116.

Mononen, M. 2005. Sopimus- ja vahingonkorvausoikeus. Teoksessa Litmala, M. & Lohiniva-Kerkelä, M (toim.): Nuoren oikeudet. Helsinki: Edita Publishing oy.

Oikeudenkäymiskaari (OK) 1.1.1734/4.

Oikeusapulaki 5.4.2002/257.

Oikeuslaitoksen kotisivut. Saatavissa: <http://www.oikeus.fi/6044.htm> [viitattu 20.1.2009].

Oikeusministeriön päätös nuorista rikosentekijöistä 27.3.1943/310.

Rikoslaki (RL) 13.6.2003/515.

Rikosrekisterilaki 20.8.1993/770

Rikosseuraamusviraston kotisivut. Saatavissa: http://www.rikosseuraamus.fi/uploads/3xik1hlw5fq_1.pdf [viitattu 28.2.2010].

Savolainen, J., Hinkkanen, V. & Pekkarinen, E. 2007. Lasten rikolliset teot ja niihin puuttuminen. Tutkimus alle 15-vuotiaina poliisin tietoon tulleista rikosentekijöistä Helsingissä. Helsinki: Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimustiedonantoja 76.

Sosiaalihuollon vastualueen toimintasääntö2008. Kotkan kaupungin säädös-kokoelma 1/2008. Saatavissa: <http://www.kotka.fi/showattachment.asp?ID=13497&DocID=1344> [viitattu 9.4.2010].

Sosiaalihuoltolaki 17.9.1982/710.

Sosiaali- ja terveyslautakunnan johtosääntö 2009. Kotkan kaupungin säädös-kokoelma 7/2009. Saatavissa: <http://www.kotka.fi/showattachment.asp?ID=13538&DocID=1344> [viitattu 9.4.2010].

Sosiaali- ja terveysministeriön asetus hyväksyttävästä hoidosta huumausainerikoksissa 15.4.2002/290.

Taskinen, S. 2009. Lastensuojelulaki 417/2007. Soveltamisopas. Helsinki: Stakes. Oppaita 65.

Tieliikennelaki 3.4.1981/267.

Vahingonkorvauslaki 31.5.1974/412.

Väkiparta, H. & Marttunen, M. 2009. Valvonta nuorten rangaistuksena. Helsinki: Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimustiedonantoja 95.